

RECENZÍÓ

CSAPÓ ZSUZSANNA (SZERK.): JUBILEUMI TANULMÁNYKÖTET AZ 1966. ÉVI EMBERI JOGI EGYEZSÉGOKMÁNYOK ELFOGADÁSÁNAK 50. ÉVFORDULÓJÁRA (BUDAPEST: DIALÓG CAMPUS – WOLTERS KLUWER 2019) 272.

1. A Csapó Zsuzsanna által szerkesztett tanulmánykötet célja a 2016-ban elfogadásának ötvenedik, hatályba lépésének negyvenedik évfordulóját ünneplő két meghatározó emberi jogi egyezségokmány, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (PPJNE) és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (GSZKJNE) előtti tiszteletadás. A kötet – ahogyan az a szerkesztői előszóból is világosan kiderül – nem egyszerűen magasztalni kívánja e két óriás oszlopot, amelyek az univerzális emberi jogi rendszert tartják vállukon, hanem mérleget szeretne vonni az elmúlt évtizedekről és fel akarja vázolni a jövőbeli fejlődés lehetőségeit is. A tanulmányok jelentős része azzal a kifejezett céllal íródott, hogy szakmai párbeszéd alapjául szolgáljanak, mégpedig vitaindító jelleggel. A résztvevő szerzők a szakmai kiválóság egyik zálogát jelentik, mivel mind az egyetemi szférában dolgozó kiváló elméleti jogászok, gyakorló szakemberek, tudományos műhelyek tagjai vagy nemzetközi kapcsolatokban jártas diplomaták. A kötetet Csapó Zsuzsanna egyetemi docens, NKE, szerkesztette, és Lattmann Tamás lektorálta, mindketten a hazai nemzetközijogász közösség elismert tagjai.

Aktuális emberi jogi kérdések 2016-os az emberi jogokkal foglalkozó magyar szakemberek lencséjén keresztül szemlélve – így lehetne legpontosabban aposztrofálni a kötetet, amely a szerzők eltérő látásmódján keresztül vázolja az emberi jogok legégetőbb kérdéseit. Az egyes szerzők az emberi jogok egy-egy szegmensét vizsgálták, így Andrassy György a kisebbségvédelmet, Bruhács János a területi erőforrásokkal való rendelkezés szabadságát, Molnár Tamás pedig a külföldiek kiutasítását. Mások inkább az értelmezési lehetőségekre fókuszáltak, mint Chronowski Nóra és Lukonits Ádám kettőse, akik a GSZKJNE hatását vizsgálták az Alkotmánybíróság gyakorlatában. Ide sorolható Kaponyi Erzsébet is, aki a gazdasági és szociális és kulturális jogok sajátosságait veszi górcső alá, valamint Kardos Gábor, aki az egyetemlegesség és fokozatosság tengelyén haladva vizsgálja a 2008-as világválság hatását a gazdasági, szociális és kulturális jogokra. Raisz Anikó összehasonlító megközelítést alkalmazva elemzi a nemzetközi bírói fórumok egymásra hatását, míg Tóth Norbert a két egyezményhez fűzött fenntartások és kifogások rendszerének bemutatásával érzékelteti a veleszületett emberi jogok és az emberi jogi tárgyú egyezményekhez fűzött fenntartások politikai szempontból érthető, jogi szempontból megvalósítható, azonban morálisan valamelyest kifogásolható gyakorlatát. Megint mások a kikényszerítés és a fejlesztési lehetőségek lencséjén keresztül elemezték a két monumentális emberi jogi egyezményt. Csapó Zsuzsanna egy univerzális emberi jogi bizottság teoretikus lehetőségét veti fel, Kecskés Gábor az egyéni panaszjog eddigi gyakorlatát taglalja, Komanovics Adrienne pedig a nemzetközi ellenőrzés egyes aspektu-

sait veti össze. Lakatos István a történeti fejlődésen és a politikai kompromisszumok dimenzióján keresztül avatja be az olvasót az univerzális emberi jogi testületek fejlődési ritmusába, Szabó Gábor viszont inkább az érvényesíthetőség és felelősség szempontjából közelíti meg az emberi jogok tematikáját.

2. Andrásy György az emberi jogok kisebbségi aspektusát mutatja be tanulmányában, a nyelvszabadság, kultúraszabadság és vallásszabadság hármasságára fókuszálva. A szerző elhatárolja egymástól az említett három rész-jog magánéleti és közéleti perspektíváját, miközben az Emberi Jogok Bizottsága és az ezt felváltó Emberi Jogi Bizottság vonatkozó joggyakorlatával is megismerteti az olvasót. Az összetett témát Andrásy György olvasmányosan, jogfilozófiai történetmeselésbe ágyazva tárja az olvasó elé, már-már azt az érzést keltve, hogy egy egyetemi nagyelőadás hangzik el az elemzés. A jogfilozófiai interpretáció árnyoldala azonban, hogy a jelentős szakirodalom felvonultatása egyúttal megköveteli az olvasótól a témában való jártasságot, és nagyfokú előzetes tudást feltételez a témában. Az előző példával élve, mintha egy folytatólagos előadásorozat következő alkalmára ült be volna az olvasó, ahol az előadó feltételezi, hogy a félév során korábban leadott anyagokat mindenki adekvát módon elsajátította.

A népek önrendelkezési joga, valamint a természeti erőforrásokkal való rendelkezés szabadsága áll Bruhács János tanulmányának középpontjában. A téma aktualitása vitathatatlan, hiszen a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó szerzők közül jónéhányan az eljövendő korok véres küzdelmeit vizionálják a természeti erőforrások és a felettük való rendelkezés kapcsán.¹ A szerző a biztonságpolitikai aspektusokat a Biztonsági Tanács tevékenysége alapján szemlélteti, miközben – jogtudóshoz méltóan – a kollektív emberi jogok e szelvének általános nemzetközi joggal való kapcsolatát mutatja be. A szerző egyúttal latinos-franciás előképzettséget is feltételez az olvasótól, ugyanakkor hiánypótló módon meg is ismerteti az olvasókkal a magyar jogi kultúrába csupán néhány szerző által bekapcsolt francia szakirodalom aktuális eredményeit. Kritikaként említhető meg, hogy a szerző nem ismerteti az afrikai regionális esetjogot, amely lényegében egyedül a regionális emberi jogi mechanizmusok közül foglalkozik behatóan a kollektív emberi jogok e szegmensével.²

Molnár Tamás tanulmányában egy alapvető ellentmondás feloldására vállalkozik: az állami szuverenitás elvének összhangba hozását a PPJNE külföldiek kiutasítását korlátozó rendelkezéseivel.³ A vizsgált téma aktualitása magyar viszonylatban is vitathatatlan, különösen 2015 óta tart lényeges a hazai közönség számára. A jelenlegi gyakorlat szerint azonban a PPJNE-ben foglalt rendelkezések korántsem biztosítanak azonos szintű védelmet, mint az EU vagy az Európa Tanács (ET) vonatkozó normái, ezért a joggyakorlat szempontjából háttérbe is szorulnak az EU és az ET rendelkezései mögött. Ennek ellenére a szerző alapos kutatás révén illusztrálja,

¹ Lásd többek között Samuel P. HUNTINGTON: A civilizációk összecsapása és az új világregend kialakulása (Budapest: Európa 2002); Travis SHARP: „Resource Wars in the Twenty-First Century” *Peace Review: A Journal of Social Justice* 2007, 323–330.

² SERAC and CESR v. Nigeria, 155/96, Banjul, 27 May 2002, CEMIRIDE and Minority Rights Group International v. Kenya, 276/2003.

³ PPJNE 13. cikk.

hogy az egyes anyagi jogi szabályok, mint a *non-refoulement* elve, miként ötvödik eljárásjogi normákkal a PPJNE 13. szakaszában, és milyen hatása lehet e szabályoknak a regionális és áttételesen a hazai normarendszerre.

Merőben eltérő megközelítést alkalmaz Chronowski Nóra és Lukonits Ádám, amikor a GSZKJNE hatását vizsgálja az Alaptörvényben és az Alkotmánybíróság vonatkozó gyakorlatában. A tanulmány origója Blutman László, Csatlós Erzsébet és Schiffner Imola 2014-ben megjelent műve, amelyben a nemzetközi jog hatását vizsgálják a magyar joggyakorlatra.⁴ Chronowski Nóra és Lukonits Ádám precíz megállapításai a nemzetközi jog és magyar jog rendszereinek találkozásáról és egymásra hatásáról ezt a művet veszik alapul. E kiindulópontból formai, kvantitatív és kvalitatív vizsgálattal, és táblázatok segítségével mutatják be eredményeiket. Anélkül, hogy a konklúziót néhány mondatban taglalva elárulnánk, inkább a szerzők meggyőző alaposágát érdemes kiemelni, amellyel elemzik, hogy melyik munkajogi, családi jogi, szociális ellátáshoz való joggal kapcsolatos, oktatással összefüggő vagy épp az Alkotmánybíróság hatáskörének korlátozásával kapcsolatos kérdésekben bírtak csekély, mérsékelt, jelentős vagy esetleg semmilyen hatással a GSZKJNE által biztosított emberi jogok.

Kaponyi Erzsébet a gazdasági, szociális és kulturális jogok alkalmazhatóságának egyes kérdéseit veszi górcső alá. Tanulmányában az emberi jogok e kategóriájának általános jellemzése mellett az értelmezésbeli bizonytalanságokra fókuszál. Érdekes nyomon követni, hogy noha a GSZKJNE-ben foglalt emberi jogok köre az egyezmény 1966-os elfogadása óta nem változott, tartalmában azonban jelentős, ámde „radar alatti” értelmezési változások mentek végbe. Az ECOSOC alá rendelt gazdasági, szociális és kulturális jogokkal foglalkozó bizottság (CESCR) által végzett fejlesztő tevékenység súlyát nehéz túlbecsülni. A CESCR szerepe pedig épp abban áll, hogy az egyezményben foglalt jogok tartalmát úgy alakítják, hogy az értelmezhető legyen az ezredforduló utáni jelentős megváltozott jogi-technikai-társadalmi kontextusban. Ennek keretében nem hanyagolható el a 2016-ban elfogadott kommentárok közül a szexuális és reprodukciós egészségről szóló, vagy az ugyanebben az évben kiadott, igazságos és kedvező munkakörülményekhez való joghoz kapcsolódó. Nem nehéz belátni, hogy ezek jelentéstartama az 1966-os elfogadás és az 1976-os hatályba lépés óta alapjaiban változott meg. Mivel a nemzetközi jogi kodifikáció napjainkra lényegében lezárult, ezért ezek a kommentárok jelentik a szakmai értelmezés csúcspontját. Természetesen második generációs emberi jogokról lévén szó, tényleges megvalósulásuk és kikényszeríthetőségük az állam lehetőségeitől fog függeni.

A sajátosságok vonalán tovább haladva Kardos Gábor az egyetemesség vetületeit vázolja fel, valamint párhuzamot von az állam egyéni teljesítőképessége és vállalt kötelezettségei kapcsán. Így érdemes megnézni azoknak államoknak a nyilatkozatait, amelyek deklarálták, hogy nem képesek a GSZKJNE-ben foglalt kötelezettségek maradéktalan betartására. Például Kenya, Madagaszkár és Zambia az alapfokú oktatás mindenkire kiterjedő bevezetése vonatkozásában fűztek nyilatkozatot az egyezményhez. (116. o.) Természetesen ehhez hasonló nyilatkozat észak- vagy nyugat-

⁴ BLUTMAN László – CSATLÓS Erzsébet – SCHIFFNER Imola: *A nemzetközi jog hatása a magyar joggyakorlatra* (Budapest: HVG-ORAC 2014).

európai államok esetében nem értelmezhető, mivel ez utóbbi államokban évszázados hagyományokon nyugvó, erős, folyamatosan modernizált oktatási rendszereket találunk. Mennyiben jelentenek problémát az egyezmény szempontjából az egyes afrikai államok által tett fenntartások? A kérdés összetett, és az arra adott válasz jelentős mértékben függ az olvasó emberi jogokkal kapcsolatos hozzáállásától. Véleményem szerint már az is jelentős eredménynek tekinthető, hogy jelenleg 170 részes állammal bíró nemzetközi szerződésről van szó, amely magába foglalja a nemzetközi közösség döntő többségét.⁵ Vagyis az államok jelentős része egyetért abban, hogy igenis vannak olyan gazdasági, szociális és kulturális jogok, amelyek mindenkire kiterjednek, amelyek érvényességét nem lehet elvitatni. Ez a 170 állam azonban rendkívül különböző gazdasági kapacitással rendelkezik, így nem is várható el, hogy fejlett és fejlődő vagy egyéb módon differenciált államok azonos módon tudják biztosítani az egyezményben foglalt jogokat. Épp ebben áll a nemzetközi jog – és ezen belül a nemzetközi szerződések – nagyszerűsége, mivel az eltérő értelmezéseket fenntartásokkal, az eltérő lehetőségeket nyilatkozatokkal tudja beemelni a rendszerbe, miközben államok minél szélesebb körét vonja a szerződés részes államainak körébe, amely által a gazdasági, szociális és kulturális jogok a szerződések 1976-os hatályba lépése óta univerzális elismerésre tettek szert. Az univerzalitás azonban számos oldalról közelíthető meg, illetve tartalma is változhat annak tükrében, milyen eszközök és források állnak egy állam rendelkezésére. Kardos Gábor tanulmánya második részében a 2008-ban kezdődő pénzügyi-gazdasági világválság hatásait elemzi a GSZKJNE egyetemessége és a fokozatos végrehajtás szemszögéből.

Raisz Anikó az Emberi Jogi Bizottság és közvetve a nemzetközi bírói fórumok egymásra hatását vizsgálja. A szerző számos bírói döntés vizsgálatán keresztül bizonyítja, hogy az egyes nemzetközi bírói fórumok, akár univerzális szinten a Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Büntetőbíróság, akár regionális szinten az Emberi Jogok Európai Bírósága és az Emberi Jogok Amerika-közi Bírósága hogyan befolyásolja a hasonló szinten működő bíróságok gyakorlatát. Az Emberi Jogi Bizottság esetében azonban más a helyzet. Itt egy olyan testülettel van dolgunk, amely nem tekinthető bírói fórumnak, tevékenysége azonban mégis kvázi bírói attribútumokkal ruházta fel, így nem meglepő, hogy a Nemzetközi Bíróság is közvetlenül hivatkozik a Diallo-döntésben az Emberi Jogi Bizottság álláspontjára, amely több tekintetben is alátámasztja a Nemzetközi Bíróság érvelését. (216. o.) A döntésben foglalt hivatkozás azonban nem egyedi. Noha a nemzetközi jog nem precedensre építő jogág, a korábbi bírói döntések és a jogtudósok munkái mellé egyre inkább bekerülnek más típusú érvelések is, akár nemzetközi szervezetek határozatai, akár NGO-k által kiadott (ámde empirikus és dogmatikai kutatási módszertanon alapuló) jelentések, valamint az egyes nemzetközi testületek által jegyzett döntések, így például egy-egy *treaty body* által tett megállapítások.

Tóth Norbert tanulmánya esettanulmányként is felfogható, amellyel akár egy egyetemi előadáson is tökéletesen illusztrálni lehetne a nemzetközi szerződésekhez fűzött

⁵ UNTS Vol. 993/1966, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&clang=_en.

fenntartások és az ezekkel kapcsolatos kifogások intézményét. A szerző tanulmánya címűül a „Korlátozottan veleszületett jogok” elnevezést választotta, szemléletesen érzékeltetve azt a paradoxont, hogy a PPJNE-ben taglalt jogok mint emberi jogok minden embert születésétől fogva megilletnek ugyan, a fenntartások általi korlátozással éppen ez az egyetemlegesség szenved csorbát. Milyen alapon tesznek mégis az államok fenntartást? Elsősorban a saját alkotmányos berendezésükre hivatkozva (Egyesült Államok), a sariával való esetleges összeütközést orvoslandó (Pakisztán) az élethez való jog kapcsán. (246. o.) Érdekes látni, hogy melyek azok az első generációs emberi jogok, amelyeknek a PPJNE-ben foglalt megfogalmazását nem tartják alkalmazhatónak az államok, illetve azt is, hogy a kapcsolódó kifogások az emberi jogok csorbíthatatlansága mellett szállnak sikra (Svédország), vagy inkább politikai konfliktusok leképeződéséről van szó (Pakisztán–India). (258. o.)

A tanulmánykötet harmadik irányultságához tartoznak azok a művek, amelyek az emberi jogok fejlődésének- fejlesztésének lehetőségeit taglalják, illetve az érvényesülés különböző módozatait vizsgálják. Ebben a körben Csapó Zsuzsanna egy univerzális emberi jogi bíróság felállításának lehetőségét tárja az olvasó elé. Első olvasatra a nemzetközi joggal foglalkozó kollégák többsége vélhetően megmosolyogná az idealistának ható ötletet, hiszen valóban utópisztikusnak hangzó koncepciót taglal a szerző. Ezen a ponton nem szabad elfelejteni, amit a szerző is felvet, hogy egy univerzális nemzetközi büntetőbíróság is évtizedeken át illúzióknak tűnt, még végül 1998-ban a részes államok megállapodtak az ICC létrehozásában. Azonban érdemes megfigyelni, hogy nem a földtől elrugaszkodott aktivista szöveget, hanem egy, a lehetőségeket és nehézségeket mérlegre tevő elemzést olvashatunk. Kérdésekből és bizonytalanságokból pedig bőven akad egy univerzális emberi jogi bíróság létrehozása kapcsán. Korántsem egyértelmű, mely emberi jogok, mely nemzetközi szerződések képeznék a bíróság joghatóságának alapját, hogyan valósulhatna meg az egyéni panaszjog és kívül szemben (csak államok, vagy nemzetközi szervezetek, esetleg multinacionális vállalatokkal szemben) történhetne meg a jogérvényesítés. A szerző a szakirodalomból való széles merítéssel illusztrálja, hogy a regionális rendszerek létrejötte és gyakorlata ágyazhatna meg az univerzális emberi jogi jogvédelmi rendszernek, azonban ennek az ázsiai kontinensen még csirái sem mutatkoznak. A szerző továbbá egy mentalitásbeli kérdésre is rámutat, mégpedig a nemzetközi joghoz való hozzáállásra és annak szerepére. Elégedjünk meg azzal, hogy az állami akaratot több-kevesebb fáziskéséssel leképező normarendszerről van szó? Vagy esetleg a nemzetközi jog arra is képes lehet, hogy progresszíven, irányt mutatva, aktívan alakítsa a nemzetközi kapcsolatokat? Ennek eldöntése már erősen egyénfüggő, azonban a realitás talaján maradván leszögezhető, hogy mindkét verzióhoz elengedhetetlen a politikai akarat megléte az államok részéről.

Más aspektusból vizsgálva Kecskés Gábor az egyéni panaszjog fakultatív jegyzőkönyv által 2008-ban kezdeményezett és 2013-ban hatályba lépett intézményét teszi vizsgálatának fókuszába. A PPJNE bevált rendszerét a gazdasági-szociális és kulturális jogokra alkalmazva tervezték a kezdeményező államok megerősíteni a fenti jogok kikényszeríthetőségét. Racionális megoldást alkalmazva a belső jogorvoslati lehetőségek kimerítéséhez kötött panaszjog a Gazdasági Szociális és Kulturális

Jogok Bizottságát teszi meg a rendszer letéteményesének. Az eljárás rugalmasan adaptálható lehetőségeket biztosít a Bizottságnak -- úgy mint vizsgálati, ajánlástételi vagy akár összegzési lehetőség –, amelyekkel a Bizottság a konkrét ügyben tájékozódást, érdemi vizsgálatot folytathat le, vagy akár publikus összegzést készíthet, illetve alkalmazhatja a nemzetközi segítségnyújtás és együttműködés eszköztárát is. A tanulmány második részében a szerző megvizsgálja a gazdasági, szociális és kulturális jogok érvényesíthetősége előtt álló akadályokat. Ezek közül a legjelentősebb a hatályba lépést követő immár hét évben a fakultatív jegyzőkönyv részes államainak alacsony száma. 2020 márciusában megállapíthatjuk, hogy az egyéni panaszjog intézményét nem támogatják univerzálisan az államok, mivel a jegyzőkönyv összesen 45 aláíróval és 24 részes féllel rendelkezik, 2018 óta pedig egyetlen állam sem csatlakozott a kezdeményezéshez.⁶

Komanovics Adrienne munkája nagyívű összefoglaló tanulmány, amelyben egy lépéssel hátra lépve, a PPJNE és a GSZKJNE érvényesülési lehetőségeit, valamint az egyes monitoring-mechanizmusok alkalmazásának nehézségeit taglalja. A tág értelemben vett ENSZ-család tagjainak – köztük az OHCHR, az ENSZ Menekültügyi Főbiztosának Hivatala – által közzétett informatív kimutatások beemelésével hozza testközelbe a szerző az egyes emberi jogi szerződéses által létrehozott bizottságok (*treaty bodies*) feladatkörét, és vázolja fel a bizonytalanságokat és kihívásokat, amelyek a szerződéses kikényszerítése és érvényesülésük nyomán követése körül észlelhetők. A szerző alapos kutatás alapján vázolja fel, mely tényezők vezethettek arra, hogy az univerzális emberi jogi jogérvényesítési mechanizmusok másodhegedűsi szerepbe kerülnek, akár a nemzeti bírói fórumokkal, akár a regionális érvényesítési mechanizmusokkal szemben.

Lakatos István szerzőtársaitól eltérő megközelítéssel, történeti aspektusból vizsgálja az Emberi Jogok Bizottságától az Emberi Jogi Tanácsig vezető utat. Az Emberi Jogok Bizottsága, amit az univerzális emberi jogi védelmi mechanizmus első számú bástyájának szántak volna az intézményt életre hívók – így például Eleanor Rooseveltt volt *first lady* – hírhedten nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. (166. o.) Miért nem? Elsősorban az emberi jogi egyezményekben részes államok akaratából kifolyólag, amelyek nem óhajtottak egy erős ellenőrzési jogosítványokkal felruházott szervet „a nyakukba venni”. Az 1946-ban létrejött testület tevékenységének első 20 évét a normaalkotás ölelte fel, amely egyúttal a Bizottság legjelentősebb vívmányának is tekinthető. Az 1970-es évektől kezdődő időszakban azonban az ellenőrzés került fókuszba, és ennek kapcsán már jóval kevésbé tekinthető sikeresnek a szervezet tevékenysége. A szerző jelentős diplomáciai érzékkel, de kellő határozottsággal mutat rá, hogy a komolyabb politikai súllyal rendelkező államok viszonylatában elmarasztaló országjelentések elfogadására nem nyílt mód. (170–171. o.) Paradox módon ugyanakkor azt is meg lehet állapítani, hogy a testület tevékenységében ennek ellenére valamiféle fejlődés volt észrevehető egészen 2006-ig akár a napirendet, akár az NGOK-kal történő közreműködést, akár a testület ülése-

⁶ UNTS Vol. 14531/2013, https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3-a&chapter=4.

ire ellátogató állam- és kormányfők számát vesszük alapul. Tény azonban, hogy a testületet ért kritikákra valahogy reagálni kellett. E helyzetben az ENSZ a kezdeményező szerepét vállalta magára, és Kofi Annan akkori főtitkár határozott támogatása mellett 2006-ban közgyűlési határozattal újáalakították a testületet, immár Emberi Jogi Tanács elnevezéssel. Az új univerzális emberi jogi csúcsszerv vitathatatlan újdonsága a négyévenkénti általános emberi jogi felülvizsgálat (UPR – *Universal Periodic Review*). Azonban a szerző rámutat, hogy ezt leszámítva valójában nagyon kevés érdemi újítás fedezhető fel a testület tevékenységében, ez pedig azt jelzi, hogy – az Emberi Jogok Bizottsága érájában is létező – a problémákat nem sikerült orvosolni 2006 óta.

Szabó Gábor a gazdasági, szociális és kulturális emberi jogok érvényesíthetősége kapcsán az állami és nem állami szereplők felelősségét vizsgálja. A témakör nem szokványos nemzetközi jogi nézőpontot tükröz, sokkal inkább a nemzetközi kapcsolatok elméletének területére kalauzolja az olvasót. A gazdasági, szociális és kulturális jogok kikényszeríthetősége állami aktorok esetén is minimum kétséges, nem állami szereplők, így különösen gazdasági társaságok vonatkozásában pedig jelentősen aluszabályozott. A hagyományos megközelítés szerint a nemzetközi szerződésekben az államokra hárulnak kötelezettségek, amelyeket aztán azok betartatnak a honos természetes és jogi személyekkel. Mára azonban a multinacionális vállalatok szerepe exponenciális ütemben megnövekedett. Ez társadalmi oldalról vizsgálva a vagyoni egyenlőtlenségek kiéleződéséhez, nemzetközi jogi oldalon pedig a multinacionális vállalatok potenciális nemzetközi jogi jogalanyiségének felvetéséhez is elvezet.⁷ A szerző elemzi az állam lehetőségeit a multinacionális vállalatok kapcsán, azonban elmondható, hogy nemzetközi szinten a bíróságok szempontjából egyszerűbb, ha az államra hárítják a felelősséget, ennek terjedelme azonban egyrészt regionális védelmi mechanizmusonként eltérhet, másrészt kiforrott nemzetközi jogi normatív kötelezettséggel sem bír. (232, 234, 241. o.) Megfelelő szabályozottság hiányában így a nemzetközi közösség a célok meghatározásában a Millenniumi Fejlesztési Célok (MDGs) és a Fenntartható Fejlesztési Célok (SDGs) finom, célorientált programnormáihoz nyúlt.⁸ Multinacionális vállalatok szempontjából azonban hatékonyabb megoldást jelenthet a márkaépítés és marketingszemponatok mentén kialakított önszabályozó módszer, a vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR – *corporate social responsibility*) rendszere.⁹

Összességében megállapítható, hogy az emberi jogok a figyelem központjában maradtak az elmúlt 70 évben. Az eltelt időszakban számos kihívás érte azonban az emberi jogok védelmének nemzetközi rendszerét, amely átértékelésre, reflexióra sarkall, ugyanakkor megerősíti az egyetemes emberi jogok mint az emberiség civilizációs vívmányai megőrzésének fontosságát. A jubileumi tanulmánykötet ennek

⁷ Anna-Luise CHANÉ – Jan WOUTERS: „Multinational Corporations in International Law” *KU Leuven Working Paper* No. 129. (2013), https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2371216.

⁸ Millennium Development Goals (2000–2015), Sustainable Development Goals (2015–2030), <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>.

⁹ SZEGEDI Krisztina – MÉLYPATAKI Gábor: „A vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) és a jog kapcsolata” *Miskolci Jogi Szemle* 2016/1, 51–70.

a hatalmas normaanyagnak tizenhárom szálát szedi csokorba az olvasó számára. A mű egyúttal kiváló olvasmányként szolgálhat kutatóknak vagy a téma iránt érdeklődőknek, akik az emberi jogok egy-egy szeletére kíváncsiak, gyakorló diplomatáknak és jogászoknak, akiket az egyes mélyebb koncepcionális kérdések is foglalkoztatnak, továbbá szakdolgozatot, diplomamunkához kutatást végző hallgatóknak, akik forrást és inspirációt keresnek, és általában mindenkinek, akit érdekelnek az emberi jogok aktuális kérdései.

*Hárs András**

NAGY TAMÁS: EGY ARKANGYAL VISZONTAGSÁGAI. JOG, IRODALOM, INTERTEXTUALITÁS HAJNÓCZY PÉTER MŰVEIBEN (BUDAPEST: GONDOLAT KIADÓ 2018) 258.

Nagy Tamás munkássága fáradhatatlanul feszített szövegtükröket a jog- és irodalomtudomány között húzódó határok fölé. A Szegedi Tudományegyetemen dolgozó szerző váratlan és korai halála ezért is lehet fájdalmas veszteség és folytatásért kiáltó szakmai teljesítmény mind a két diszciplína művelőinek. Bár ez utóbbi feladat egy tolmács nélkül hagyott külkereskedelmi tárgyalásra hasonlít, a folytatáshoz első lépésben az segíthet hozzá, ha azt, amit már tudhatunk, áttekintve értékeljük. Nagy utolsó könyve posztumusz jelent meg a Gondolat Kiadó gondozásában 2018-ban. Olyan tanulmányokat, szöveg- és képközléseket tartalmaz ez a kötet, amelyek hermeneutikai szempontból igényes reflexióra serkentenek, kiindulva abból a kérdésből, hogy miben különbözik és miben egyezhet a jogi és szépirodalmi szövegek olvasata. A szerző már több mint másfél évtizede a két tudományterület közötti átjárási lehetőségek tudatos vizsgálata felé fordult, és azóta is kitartóan vállalkozott a sokszor hálátlan közvetítőszerepre.¹ Ennek a vállalkozásnak az utolsó, kiténtett szépirodalmi forrása egyértelműen Hajnóczy Péter (1942–1981) írásművésze volt.

A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a Cserjés Katalin vezette Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhely munkájához csatlakozva, a kiadatlan szövegek feltárása és közlése mellett az életművet vizsgáló konferenciák szervezése és tanulmánykötetek szerkesztése is Nagy Tamás feladata volt a 2010-

* Tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, 1083 Budapest, Ludovika tér 2., tudományos segédmunkatárs, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 6720 Szeged, Bocskai u. 10–12. E-mail: hars.andras@uni-nke.hu.

¹ Ahhoz, hogy ennek a munkának a hazai kontextusát megértsük, érdemes Nagy Tamás kollégájának, Fekete Balázsnak a „jog és irodalom” kapcsolatát kutatók munkásságáról írt, átfogó tanulmányát felidézni. A tanulmány szerzője, ennek a nem formális akadémiai körökből a 2010-es évektől szerveződött kutatói közösségnek és az általuk rendezett szimpóziumok, illetve publikációk terméséből egy fokozatosan legitímált egyetemi curriculum képét rajzolta meg. Ennek a munkának egyik központi alakja Nagy volt. FEKETE Balázs: „Jog és irodalom”: Csendes forradalom a magyar jogelméletben? *Korunk* 2020/3, 77–85.

es években. Ennek a komplex munkának az írásbeli manifesztuma a most vizsgált könyv is, amely javarészt az elmúlt évek Hajnóczyról írt tanulmányait tartalmazza. A fejezetek első változatai olyan konferenciákon hangzottak el, ahol vagy irodalmárok, vagy jogászok alkottak szakmai közönséget, és ennek fényében minden alkalommal érzékelhetőek voltak a szerző már említett hídépítési törekvései. Ezért elsők között az ehhez szükséges kettős kompetencia és/vagy identitás érdemel elismerést. A tanulmányokban végig érzékelhető, hogy jogászként a szépirodalmi műveltsége mellett, Nagy Tamás az irodalomtudomány kurrens irányzataival, illetve szakirodalmával is eleven kapcsolatot tartott fenn. Ez tapasztalható minden Hajnóczyhoz kapcsolódó szövegében.

A könyv előszavában világos meghatározást olvashatunk arról, hogy miben látta az interdiszciplináris kutatások lényegét a szerző. Magától értetődő forrásvidék a szépirodalmi szövegekben tematikusan és motivikusan megjelenő, joggal kapcsolatos utalások sora, amit az antikvitástól napjainkig számba lehet venni. Ennél kevésbé könnyen adódó, ám irodalomtudományi szempontból annál innovatívabb vizsgálati terepnek bizonyult számára a második kiindulási alap, ami a jogi szövegek stiláris sajátosságai és egyes életművek vagy műrészletek nyelvi-poétikai megalkotottsága közötti hasonlóságot kutatja. (12. o.) Megelőlegezve a könyv áttekintésének konklúzióit, elmondható, hogy a Hajnóczy-szakirodalom poétikai jellegű kutatásában ez utóbbi megközelítésmód következetes gyakorlásával alkotott Nagy Tamás igazán maradandót. Ezt a kettős alapvetést az irodalomtudomány felől olvasva, keletkezhet bennünk az a hiányérzet, hogy ha mind a két út a joggyakorlat és -tudomány felől mutat az irodalom(tudomány) felé, hol marad a kölcsönhatás ellentétes iránya? Éppen a második felvetés motiválhatná ezt az interdiszciplináris kutatást arra, hogy a magyar nyelven szintén szegényes retorikai vizsgálódásoktól legalább részben visszahódítsa a jogi szövegek nyelvének a reflexióját.² A kérdés az lehet, hogy a jelenkori jogtudomány által vizsgált szövegek milyen szépirodalmi tradícióhoz kötődnek nyelvi megalkotottságuk alapján. Akár a műveltető és a szenvedő szerkezetek gyakorisága, a terpeszkedő kifejezések, a többszörös alá- és mellérendelések, akár az úgynevezett germanizmusok stilisztikai jellemzői a XIX. századi irodalomhoz vezethetők vissza a történeti poétikai kutatásokat.

Minderre részben az *Előszót* követő kiáltványszerű első fejezetben utalt Nagy, amikor a két tudományterület összehasonlításakor az intertextualitást, mint központi értelmezői kategóriát vezette be. (31–32. o.) Bár a szerző ezzel teoretikus alapot kívánt szolgáltatni az összehasonlításhoz, az kérdéses, hogy a jogi és az irodalmi „szöveg”-fogalom mennyiben hozható közös nevezőre annak érdekében, hogy a klasszikus irodalomtudományos szöveggközi olvasásmód működésbe léphessen.³ Meglehet, éppen az lehet az egyik legfontosabb hermeneutikai kérdés mind a két oldalon, amit

² Retorikai szempontból minden hiányosságával együtt még mindig Tremmel Flórián könyve számít kurrens, magyar nyelvű szakirodalomnak: TREMMEL Flórián: *Retorika és igazságszolgáltatás* (Budapest-Pécs: Dialóg-Campus 2014).

³ Nagy Tamás olyannyira egyenértékűnek gondolja a jogi és irodalmi szövegek státusát, hogy Genette eredetileg kifejezetten Marcel Proust regényfolyamához írt narratológiai és transztextualitásra vonatkozó megállapításait is akadálytalanul alkalmazhatónak vélte a jogi szövegekre. *Uo.*, 135.

Paul Ricœur tanulmánya is felvetett: *mi a szöveg?*⁴ Lehetséges volna fenntartani egy olyan sematikus különbségtételt, hogy a szöveg önértékkel bír saját nyelvi megformáltságában, míg a jog számára a szöveg és a nyelv kizárólag egyfajta instrumentáltságban nyer értelmet? A jogi és irodalmi hermeneutika e kérdései pedig visszavezethetnének az intertextualitás elmélet előtti, Gadamer *Igazság és módszer*-ben foglalt összehasonlító gondolatmenetéhez is, amely érdekes módon sem önállóan nem került Nagy könyvének központi témái közé, ahogy a Hans-Georg Gadamer életművét alaposan megfontoló Szabó Márton politikaelméleti munkásságán keresztül sem nyíltak ajtók a dialógusra. Tény ugyanakkor, hogy a szövegfogalmak tisztázatlan egymáshoz illesztése a könyv későbbi részeiben alkalmat adott például olyan kultúratudományi értelmezésekre is, amelyek releváns és új olvasatát adták Hajnóczy szépirodalmi szövegei közül a *Hány óra?* vagy *A fűtő* címűeknek, a szerző bírósági eljárási jegyzőkönyvével, mint kordokumentummal való összevetésekor. (99, 102. o.)

Hajnóczy Péter talán legtöbbet értelmezett elbeszélése *A fűtő*, éppen ezért jelentős, mert Nagy éppen a jog és irodalom komparatistikai megközelítésével több fontos és megújító értelmezést tudott felkínálni a tanulmánykötet mintegy felét kitevő, összesen négy tanulmányában. Közülük az utolsóban szerepel az a konkludáló állítás, miszerint a novella hőséne némasága a jogfosztottság szimbólumaként értelmezhető. A konklúzióhoz premisszaként *Az elkülönítő* szociográfiájának és *A fűtő* világának összevetése szolgált. (159. o.) Vitathatónak tartom a konklúziót abból a szempontból, hogy bár a főhős hallgatása kétségtelenül utalhat a kisemmizettség-re, de a korábbi megnyilatkozásai alapján Kolhász Mihály beszéli azt a jogi (meta) nyelvet, amivel, például a szakszervezeti bizalmival szemben, elsőre ki tud állni az igazáért.⁵ Ha pedig ezt a diskurzust birtokolja, a csöndben megjelenő kirekesztettség nem azonosítható teljes mértékben a jog általi valóságteremtés nyelvi folyamatából való kitaszítotttsággal, amint azt Nagy vélte. Ez a korlátozott kritikai észrevétel továbbra is abból táplálkozhat, hogy mire a kifejtés ehhez a gondolathoz jut, a napilapok, bírósági jegyzőkönyvek, poétikai beszédaktusok és a tévéhíradók önálló diskurzusai distinkció nélküli egységként, már-már erőszakosan az említett következtetés szolgálatába kellett, hogy álljanak. Ugyanez a könnyedség jellemzi a *Hajnóczy 2.0* című, a könyvet lezáró rész gondolatmenetét is. Nagy itt *A latin betűk* című Hajnóczy-novella értelmezéstörténetének minden állomását, beleértve a jelen recenzió írójának egy tanulmányát is, egy elegáns mégis revelatív erejű intertextuális megközelítéssel igazította helyre. Konsztantinosz Kavafisz *A barbárokra várva* címmel magyarul 1968-ban kiadott kötetében *A latin betűknek* olyan fontos pretextusaira talált a tanulmánykötet szerzője, amelyek egyrészt Hajnóczy naplói és egyéb jegyzetei alapján igazolhatóan kapcsolatban állnak az életmű alakulástörténetével, másrészt a novella egy refrénszerűen visszatérő mondatának korábban zátonyra futott értelmezéseit is megfelelően helyre tudta tenni.

A fűtő köré írt értelmezések mellett terjedelmében és jelentőségében is a *Mintha Dániát ki lehetne szellőztetni* fejezet emelkedik ki a tanulmánykötetből. Itt érde-

⁴ PAUL RICŒUR: *Mi a szöveg?* in Szegedy-Maszák Mihály (szerk.) PAUL RICŒUR, *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok* (Budapest: Osiris 1999) 9–32.

⁵ HAJNÓCZY Péter: *Összegyűjtött írásai* (Budapest: Osiris 2007) 54–55.

mes felhívni arra is a figyelmet, hogy Nagy Tamás címadásaiban és szövegalkotásában milyen kreatív és nem egy esetben kifejezetten poétikus hangot ütött meg, élve ugyanakkor a humor és az ironia állandó játékával is, hogy mintegy ellen pontozza saját értekező nyelvének emelkedettségét. Nagy szövegének ez az önreflexív, állandó távolságtartása harmonikus egységet alkot az értelmezések elmélyült, mégis, vélhetően, mindkét szakma számára gördülékenyen olvasható karakterével is.⁶ Az említett fejezet irodalomtörténeti jelentősége abban is áll, hogy ezek a sorok szolgáltak a Hajnóczy-filológia talán legfontosabb posztumusz publikációjának a bevezetőjéül. A korábban már szóba hozott *Az elkülönítő* című szociográfia teljesnek mondható szövegkiadását Nagy Tamás 2013-ban publikálta a Hajnóczy hagyaték kutatójaként.⁷ Ez a tanulmány egyszerre tisztázott megnyugtatóan számos korábban vitatott kérdést, és egyszerre értelmezett posztumusz szövegeket is.

Ennél az újra közölt fejezetnél, sajnos, nem lehet nem szóvá tenni a Gondolat Kiadó szöveggondozó munkatársának és felelős kiadójának a mulasztásait. A legszembetűnőbb a lábjegyzetek hiánya. Nemcsak az előszóként eredetileg közölt dolgozat huszonnyolc lábjegyzete hiányzik, hanem még az első négy lábjegyzet főszövegbeli hivatkozásai is megmaradtak, ráirányítva a figyelmet a gondatlanságra. (167–169. o.) Jobban szemügyre véve a dolgozatot, az első másfélszáz lapon közel kétszázötven lábjegyzettel találkozhatunk, majd onnantól kezdve ötvennyolc oldalon keresztül egyetlen eggyel sem, hogy aztán a könyv utolsó fejezetében folytatódjon a lábjegyzetek sora. Legalább ennyire problematikus, hogy jelen időben szól a tanulmány az öt évvel korábban megjelent *Jelentések a süllyesztőből* címmel megjelent közléséről. (168. o.) Ez a pont azonban már átvezet a könyv valódi befejezetlenségének problémájához is. A szerző korai (idő előtti) halála miatt számos redundancia jellemzi a könyv egészét, láthatóan nem volt már idő ezek egybefűlésére,⁸ ami erős ösztökélője lehet, hogy egy alapos szerkesztői munka után második kiadást is megérjen, az eredményeiben erre nagyon is érdemes Nagy-kötet. Egy második, javított kiadást érdemes lehet tárgymutatóval is gazdagítani. Ez méltó lenne a kötet végén található fényképgyűjteményhez és az újabb posztumusz szövegközlésekhez is. Ez utóbbiak szerves részét kell, hogy képezzék egy leendő kritikai kiadásnak is, hiszen azon túl, hogy a Hajnóczy-korpusz részét képezik, a forgatókönyvírás és általában Hajnóczy filmes érdeklődésének is fontos szöveganyagát olvashatjuk ebben a kötetzáró válogatásban.

⁶ Mindössze két példával támasztanám alá ezt az értékelést. Az első szöveghely az *Egy arkangyallal viszontagsági a szocializmusban* fejezet záró része, ahol *A fűtő* szövegértelmezőjeként az értelmezett szövegvilág referenciális ellenállását hozta a jelenbe Nagy Tamás. Az akkori történeti elnyomás elleni fellépés így válhat összekapcsolhatóvá a tanulmánykötet publikálásának idején a kortárs cenzúrával szembeni lázadó gesztusával. (87. o.). A második példa a *Szövegutácikon* fejezet végéhez kapcsolódik, ahol a Thomas Bernhard-idézet kommentátora, és a fejezet értekezői szubjektumának olyannyira kollokvialis, ha tetszik mindenféle manírt nélkülöző a megszólalása, hogy az jól példázhatja a főszövegben említett (meta)distancia kritikai attitűdjét. (147–148. o.)

⁷ HAJNÓCZY Péter: *Jelentések a süllyesztőből*, Nagy Tamás (kiad.) (Budapest: Magvető Kiadó 2013), 5–29.

⁸ Ismét csak egy szöveg helyet hozok példaként: az *Egy eljárás irataiból* fantáziánévvel ellátott passzusok a 100., 118., 140. és 160. lapon is visszatérnek, a tanulmánykötet egységes olvasásakor tulajdonképpen feleslegesen.

Nagy kötetének elméleti megfontolásai és szövegértelmezései dialógusra érdemes szövegek. A Hajnóczy-kutatók számára megkerülhetetlen fontosságú a tanulmányok önálló irodalomtudományi megállapításai miatt is, de legalább ennyire a joghoz kapcsolódó szemléletformálásuk miatt is. Irodalmárként csak remélni tudom, hogy a jogász kollégák az elméleti fejezetek láttán egyértelműen, de a szövegértelmezések fényében is hasonlóképpen látják Nagy utolsó kötetének megjelenését. Ha nem tévedek, a szerző célja az lehetett, hogy a kötet kapcsán asztalhoz ülünk és folytassuk az általa megkezdett párbeszédet.

*Hoványi Márton**

SZEIBERT ORSOLYA (SZERK.): CSALÁD ÉS CSALÁDTAGOK. JOGÁGI TÜKRÖZŐDÉSEK (BUDAPEST: ELTE EÖTVÖS, 2018) 415.

1. Az ELTE Eötvös Kiadó gondozásában 2018-ban jelent meg a *Család és családtagok: Jogági tükröződések* című tanulmánykötet.¹ A kötetben jelentős tudományos változatosságot felvonultatva a hagyományos polgári jogi megközelítés mellett szerepet kapnak a nemzetközi magánjog, az agrárjog, a büntető anyagi és eljárásjog, az alkotmányjog ernyője alá tartozó jogintézményeknek a család és a családtagok témájához köthető dimenzióin túl jogon kívüli és azon túli felvetések is. A tanulmányok segítségével a család jelenségét olyan tudományos prizmán át szemlélheti az olvasó, amelynek minden egyes oldala a „család” jogtudományi és társadalmi intézményének újabb és újabb, a tudomány berkein belül vissza-visszatérően olykor heves vitákra okot adó elemére mutat rá. A könyv emiatt is igényt tarthat nemcsak a klasszikus jogi területekkel foglalkozók, de a médiajog, a kriminológia, a szociológia, és a gyermekvédelem területén dolgozó szakemberek érdeklődésére is.

2. A család egyetemes, kortól és időtől független magánjogi fogalmának megalkotása lehetetlen feladat. Mivel, ahogyan azt Harmathy Attila² is írja bevezető tanulmányában a családról alkotott felfogás, és így a családról alkotott fogalom is történelmi korszakonként folyamatosan változik (19. o.). Mást jelentett a feudalizmus jeleit még magán viselő XIX. század közepén, mást a meginduló polgárosodó miliőben és mást a világháborúk után, amikor a gazdasági és demográfiai változások kikényszerítették a családról a társadalomban élő képnek és így a család jogi fogalmának megváltoztatását. A házasságon kívüli kapcsolatból származó gyermekek jogállása és helyzetének jogi megítélése például 1946-ban (a házasságon kívül szü-

* Egyetemi adjunktus, ELTE TÓK Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszék, 1126 Budapest, Kiss János altábornagy u. 40. E-mail: hovanyi.marton@tok.elte.hu.

¹ A kötet az Igazságügyi Minisztérium által támogatott *A családjoggal, illetve a család jogi megközelítéseivel kapcsolatos kutatások folytatására, valamint családjogi kutatóközpont létrehozására irányuló kutatási és oktatásfejlesztési program (2017. július 1. – 2018. március 31.)* az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán megvalósuló kari alprojektjének keretében folytatott kutatás eredményeit tartalmazza.

² Harmathy Attila, professor emeritus, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, az MTA rendes tagja.

letett gyermek jogállásáról szóló 1946. évi XXIX. törvény elfogadásával, amely megszüntette a törvényes és a törvénytelen származás közötti megkülönböztetést: az emberi egyenlőség eszméjét felhívva, a családi jogállás egyenlőségét hirdette első paragrafusában) gyökeresen megváltozott.

Ahogy azt már Frank Ignác³ is megállapította az ember szűkebb családjában betöltött szerepének egyik legfontosabb meghatározó tényezője, hogy mint nemző, vagyis mint szülő, vagy mint gyermek szerepel a szűkebb családi jogviszonyokban. A szülő és a gyermek között fennálló jogviszonyhoz kapcsolódóan az egyik legfontosabb kérdés a jogviszony alanyainak egymás irányában fennálló jogainak és kötelezettségeinek, vagyis a jogviszony tartalmi elemeinek a rendezése. Szeibert Orsolya⁴ *Gyermektartás és szülőtartás – változások a gyermeki jogállás és a szülői kötelezettségek alakulásának tükrében* című tanulmányában átfogó történeti keretben, a XX. század első évtizedeitől, a két családjogi „kódex”⁵ rendelkezéseitől egészen a *Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvénnyel* elfogadott új Polgári Törvénykönyv legutolsó vonatkozó módosításáig mutatja be a szülő-gyermek jogviszony egyik legfontosabb tartalmi elemének, a gyermek- és szülőtartás szabályozásának kiemelkedő fordulópontjait és mérföldköveit. A gyermek és szülőtartás eredeti szabályozását⁶ a *Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény módosításáról szóló 2016. évi LXXVII. törvény* 4. §-a váltotta fel, amely szerint „[t]artási kötelezettsége áll fenn elsősorban a szülőnek a gyermekével és a nagykorú gyermeknek a rászoruló szülőjével szemben.”⁷ A nagykorú gyermek által teljesítendő szülőtartás nyomatékosabbá tétele, jogrendszerbeli hármasszerepelte-tése jelzi egyrészt a különböző társadalmi korcsoportokba tartozók átalakuló arányait, a család társadalmi jelenségének hangsúlyosabbá válását és így a család jogi megközelítésének újabb változását.

A családi kapcsolatok vonatkozásában számos olyan jogi kérdés is felmerül, amelyek a polgári jog túlnyomó részét kitevő és ezért erőteljesen uralkodónak tekinthető vagyoni jogi felfogás mentén nem válaszolható meg. Gulyás István⁸ *Ajándékozás a családi kapcsolatokban* című tanulmánya azt a jog által nehezen kezelhető élethelyzetet elemzi, amikor családtagok között létrejött ajándékozási szerződésnél az ajándék téves feltevésen, meghíusult várakozáson alapuló visszakövetelésére kerül(-

³ FRANK Ignác: *A közigazgatás törvénye Magyarhonban* (Buda: Magyar Királyi Egyetem 1845), 154–155.

⁴ Szeibert Orsolya, habilitált egyetemi docens (2019, egyetemi tanár), ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék.

⁵ *A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvény és a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvény.*

⁶ Tartási kötelezettsége áll fenn elsősorban a szülőnek a gyermekével és a gyermeknek a szülőjével szemben [Ptk. 4:196. § (2) bek.].

⁷ A 2016. évi LXXVII. törvény 5. §-ában ezen kívül a következő kiegészítést fűzte a Ptk.-hoz: A Ptk. 4:208. §-a a következő (1a) bekezdéssel egészül ki: „(1a) Aki a tartásra rászoruló szülő szükségleteinek ellátásáról a tartásra köteles gyermek helyett anélkül gondoskodik, hogy erre jogszabály vagy szerződés rendelkezése alapján köteles lenne, az indokoltan nyújtott ellátás ellenértékének megtérítését az ellátás nyújtásától számított egyéves jogvesztő határidőn belül követelheti a tartásra kötelezhető gyermektől.”

⁸ Gulyás István, doktorandusz, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék; bíró, Egri Törvényszék.

ne) sor. A bírói gyakorlatból kirajzolódik, hogy a döntés meghozatala során a bíró olyan jogon kívüli, személyes viszonyok vizsgálatára és mérlegelésére kényszerül, amelyben nem segíti más csak a közfelfogás és a társadalmi értékrend. A szerző végző soron mégis arra a megállapításra jut, hogy mivel „*a jog maga is része annak a szociokulturális térnek, amely meghatározó az emberek elvárásainak kialakulása során. A családi viszonyok és a konkrét eset sajátosságaihoz, az életviszonyok változásához, komplexitásához igazodó bírói gyakorlat képes arra, hogy a polgári és azon belül családi jogi jogelvek adott esetre történő meghosszabbításával döntsön a nehéz esetekben is, amikor az írott szabály önmagában nem igazít el.*” (68. o.) A személyes elemekkel terhelt vagyoni jogi viszonyok körében Tókey Balázs⁹ *A kötelesterzési szabályok változása a Ptk.-ban* című tanulmányában arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon a 2013. évi Ptk. által bevezetett változások (a kötelesterzés mértékének leszállítása, a kitagadási okok bővítése, és a kötelesterzés alapjával kapcsolatban bekövetkezett változások) segítettek-e megoldani egyáltalán a kötelesterzés szabályozásával kapcsolatos korábbi problémákat. *A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény* rendelkezéseivel a 2013-as Ptk.-ban szereplő módosításokat összevetve és azokat értékelve a szerző vegyes következtetésekre jut. Míg a kötelesterzés mértékének megváltoztatása kapcsán egyértelműen negatív álláspont-ra helyezkedik (72. o.), a kitagadási okok körének bővítését mindazonáltal pozitívan értékeli. „*Ugyanakkor főleg azok a kitagadási okok, amelyek a Ptk. elfogadása előtt, a parlamenti szakaszban kerültek a törvényszövegbe [7:78. § (1) bekezdés f) és g) pont]*” Tókey Balázs szerint „*a szükséges előkészítés nélkül és indokolatlanul váltak a kódex részévé, ráadásul számos újabb értelmezése kérdést vetnek fel, valamint részben relativizálhatják, «inflálhatják» a többi kitagadási okot.*” (87–88. o.) A Ptk. 7:80. § (4) bekezdésében található új szabályt¹⁰ a szerencseszerződések jellegével összefüggésben ugyancsak inkább feszültséggeneráló, mint feszültségcsökkentő eszköznek tekinti a szerző. Megállapítható tehát, hogy a kötelesterzés jogintézménye kapcsán felmerült, a Ptk. 2017. évi módosításával csak még jobban felszított¹¹, viták még távolról sem tekinthetők lezártnak.

Molnár Hella¹² *Az ágakra bontott család – az ági öröklés és a család* című tanulmányában ugyancsak a magyar polgári jog egyik jellegzetes intézményét, az ági öröklést, vizsgálja. Az ági öröklésre vonatkozó hatályos Ptk.-beli szabályok ismer-

⁹ Tókey Balázs, PhD, adjunktus, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék.

¹⁰ 7:80. § (4) A szerződés megkötésétől számított két éven belül megnyílt öröklés esetén a kötelesterzés alapjához hozzá kell számítani az öröklési, tartási, életjáradéki vagy gondozási szerződéssel elidegenített vagyon értékének a ténylegesen nyújtott tartás, életjáradék, illetve gondozás értékével nem fedezett részét. Az átruházott vagyon, a nyújtott tartás és a gondozás értékét, valamint az életjáradék összegét az öröklés megnyílásának időpontjában számított értéken kell figyelembe venni.

¹¹ *Egyes törvényeknek az üzleti környezet jogi versenyképességének növelése érdekében szükséges módosításáról szóló 2017. évi LXI. törvény* 26. § A Ptk. 7:80. § (1) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép: „(1) A kötelesterzés alapja a hagyaték tiszta értéke, valamint az örökhagyó által élők között bárkinek juttatott ingyenes adományok juttatáskori tiszta értéke, ideértve az örökhagyó által bizalmi vagyonkezelésbe adott vagyon értékét is (a továbbiakban: ingyenes adomány).”

¹² Molnár Hella, PhD, adjunktus, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék.

tetése után a szerző az ági öröklés létének indokai után kutatva a jogtörténet mélyére hatol, és egészen napjainkig vezeti az olvasót e sajátos jogintézmény létének és fennmaradásának okai után kutatva. Az ági öröklés évszázados történetének felvázolásából kitűnik, hogy a jogintézmény a XX. század első felének akkor már a polgárinak nevezhető miliójében és jogtudományi gondolkodásában, mint a feudális gondolat maradványa egyáltalán nem élvezett népszerűséget. Ennek ellenére az 1959-es Ptk. megalkotása idején a szerkesztők nem akartak változtatni a már megszokott, a társadalom körében bevett öröklési renden. A 2013-as Ptk. megalkotásakor ugyanez a gondolat tört utat magának. „*A Ptk. megalkotóiban fel sem vetődött a hamleti lenni vagy nem lenni kérdése, úgy gondolták, a tulajdoni rend, az emberek részéről jelentkező gyakorlati igény az ági öröklés megtartása, sőt kiszélesítése mellett szól, és a jogalkotói feladat az, ha az igények előtt meghajolunk, az igényeknek akadálytalan teret engedünk.*” (106. o.) A jog, illetve a kodifikátorok tehát az ági öröklés kapcsán meghajoltak a társadalomban élő, a családképben gyökerező kívánalmak előtt.

3. A kötetben szereplő tanulmányok második csoportja a nemzetközi magánjog szemszögéből vizsgálja a család és a családtagok kérdéskörének egyes vonatkozásait. Gellérné Lukács Éva¹³ *A családtagok kérdéskörének kapcsolata a személyek szabad mozgásával az EU-jogban, a Brexit fényében* című tanulmányában a tartózkodási jogokra és a szociális biztonságra fókuszálva ismerteti azokat a nehézségeket és kihívásokat, amelyekkel az Európai Unió Bírósága szembenéz, amikor a féltékenyen őrzött nemzeti kompetenciák erdejében próbálja a tagállamokat valamilyen nagyobb szolidaritásra és kölcsönös elismerésre rávenni. A szerző leginkább arra a kérdésre keresi a választ, hogy az uniós polgárok szabad mozgásának joga túlélheti-e a kezdeti gazdasági céloktól történő elmozdulást, a szabad mozgás szociális típusú joggá válását. A tanulmányban a *2004/38/EK irányelv*¹⁴ kapcsán az olvasó megismerkedhet az uniós jog szerinti családtag fogalmával (például a Metock-¹⁵ és a Surinder Singh-ügy¹⁶ kapcsán), de a kötet megjelenése óta az EUB által már „elődöntött” Coman-eset¹⁷ problematikájának is figyelmet szentel a szerző. A *883/2004/EK rendelettel*¹⁸ kapcsolatban a szerző ismerteti a Bizottság kontra Egyesült

¹³ Gellérné Lukács Éva, PhD, adjunktus, ELTE ÁJK Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék.

¹⁴ *Az Európai Parlament és a Tanács 2004/38/EK irányelve (2004. április 29.) az Unió polgárainak és családtagjaiknak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról, valamint az 1612/68/EGK rendelet módosításáról, továbbá a 64/221/EGK, a 68/360/EGK, a 72/194/EGK, a 73/148/EGK, a 75/34/EGK, a 75/35/EGK, a 90/364/EGK, a 90/365/EGK és a 93/96/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről.*

¹⁵ C-127/08. sz. ügy.

¹⁶ C-370/90. sz. ügy.

¹⁷ C-673/16. sz. ügy. Az ügy kapcsán felmerült legfőbb kérdés az volt, hogy vajon „[a] 2004/38 irányelv 2. cikke 2. pontjának a) alpontjában szereplő, a Charta 7., 9., 21. és 45. cikkével összefüggésben értelmezett »házastárs« fogalma magában foglalja-e az uniós polgárnak az Európai Unió tagállamain kívüli államból származó azonos nemű házastársát, akivel az uniós polgár a fogadó tagállamtól eltérő uniós tagállam törvényei alapján jogszerűen házasságot kötött?”

¹⁸ *Az európai parlament és a tanács 883/2004/EK rendelete (2004. április 29.) a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról.*

Királyság¹⁹ esetet, és a Brexit kapcsán a más országokba utalt gyermeknevelési ellátások kapcsán felmerült indexálás ötletével és folyósításával is foglalkozik. Erdős István²⁰ *A házasság, az élettársi és a bejegyzett élettársi kapcsolat nemzetközi kollíziós magánjogi szabályozásának egyes kérdései* című tanulmánya szerint „[a] családjogi kérdések, és azon belül a házasság, majd pedig az élettársi kapcsolat, illetve a bejegyzett élettársi kapcsolat számos kérdés, kihívás elé állította mindig is, illetve állítja továbbra is a nemzetközi magánjogászokat.” Hiszen e kapcsolatok, viszonyok rendezése során „a nemzetközi magánjog két alapvető célkitűzése, illetve célja feszül egymásnak: egyrészt a jogviszonyhoz leginkább kapcsolódó, legszorosabb kapcsolatot felmutató jogrendszernek az azonosítási szükségessége, másrészt, a joga keresztül a társadalom bizonyos, kiemelten jelentős értékeinek a védelme. A családi kapcsolatok területén mindkét cél, illetve szempont különös súllyal jelenik meg.” (156–157. o.) A szerző az Európai Unió és a magyar jogalkotó tevékenységére fókuszálva a *Tanács 1259/2010/EU rendelete (2010. december 20.) a házasság felbontására és a különválásra alkalmazandó jog területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról*, az ún. Róma III. rendelet és 2018. január 1-jén hatályba lépett a *nemzetközi magánjogról szóló 2017. évi XXVIII. törvény* nyomán végig vezeti az olvasót elsőként a házasság felbontására és a különválásra alkalmazandó jog meghatározásának uniós szabályain, majd a házasság és a bejegyzett élettársi kapcsolatok vagyoni jogi vonatkozásainak uniós kollíziós jogi rendelkezésein. Mivel a szabályozandó társadalmi viszonyok, kapcsolatok és igények állandó mozgásban vannak, így a jog válaszai is szükségszerűen átmenetiek lehetnek, az egyes hatályos jogszabályok megoldásainak áttekintése azonban a társadalmi értékrendszer rendkívül pontos látleletét adhatja.

4. A tanulmányok harmadik csoportja az agrárjog kapcsán a családi gazdaságokra és a közeli hozzátartozói jogállásra derít fényt. Kurucz Mihály²¹ *A családi gazdaság mint a családi termelési közösség agrárjogi sajátosságai* című tanulmányából az olvasó megismerkedhet a családi gazdaság hatályos fogalmával, a családi gazdaságra vonatkozó legfőbb rendelkezésekkel, amelyek a *mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvényben* kaptak helyett.²² A szerző részletesen az olvasó elé tárja a családi gazdaság leglényegesebb és jogi szempontból legkétségesebb vonatkozásait is. A szerző szerint, habár a családi gazdaság létrehozásának földbirtok-politikai célja a családi életközösségen belül az agrár-vagyonközösségi elem megerősítése volt, azonban a megoldás legfeljebb, ha felemásra sikerült. A szerző véleménye szerint a jelenlegi szabályozásban olyan belső jogi problémák rejlenek („*egyfelől nincs jogalanyiságot hordozó személyegyesülés mögötte, másfelől nincs elkülönült vagyoni jogi*

¹⁹ C-308/14. sz. ügy. Döntésében az EUB, (az egyenlő bánásmód elvét sértve) kimondta, hogy nem minősült a 883/2004 rendelet 4. cikke által tiltott hátrányos megkülönböztetésnek az, hogy az adott keresetben szereplő nemzeti jogszabályok bizonyos szociális ellátások nyújtása érdekében előírták, hogy az adott tagállam illetékes hatóságai követeljék meg az ilyen ellátásokat igénylő, más tagállambeli állampolgároktól, hogy azok jogszerűen tartózkodjanak az Egyesült Királyság területén.

²⁰ Erdős István, PhD, adjunktus, ELTE ÁJK Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék.

²¹ Kurucz Mihály, habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, ELTE ÁJK Agrárjogi tanszék.

²² 2013. évi CXXII. törvény 5. § 4., 5., 8. pont.

rendszerre sem”), amelyekből a külső jogviszonyokban egy olyan súlyos jogkövetkezmény fakad („a gazdaság egysége forgalmának, illetőleg a gazdasági forgalomban való fenntartásának” hiányzó szabálya), amelyet az aktuálisan rendelkezésre álló jogi eszközökkel nem lehet kezelni. (194. o.) Vagyis a családi gazdaság jelenleg olyan állatorvosi ló, amelyet a polgári jog dogmatikájával nem lehet értelmezni.

Réti Mária²³ *A közeli hozzátartozói jogállás speciális szabályai a magyar agrár-földjogban* című tanulmányában ugyanakkor részletesen elemzi pozitív vonásként, hogy a hatályos magyar agrár-földjog a közeli hozzátartozói jogállást, ugyancsak a polgári jog dogmatikájára támaszkodva, milyen előnyökkel ruházza fel. A közeli hozzátartozók kapcsán a szerző a tulajdonszerzési jogosultságokra, a haszonélvezeti jog és a használati jog megszerzésére, valamint a földhasználatra és a földhasználat szabályozására utalva támasztja alá a közeli hozzátartozók preferált helyzetét. Ez a szabályozási szemlélet, annak életszerűsége, a gyakorlatban jelentkező igények figyelembevétele mellett azért is helyes, mert „nyilvánvalóan támogatja a családi gazdaságot, mint gazdálkodási formát, elősegítve ezáltal, hogy annak sokoldalú előnyei érvényre jussanak.” Ez a két, „egymással összefüggő jellemvonása a magyar földjogi szabályozásnak a közeli hozzátartozókra vonatkozóan harmonizál azzal a világszerte jelentkező igénnyel, hogy a jelenkori agrár-földjogi szabályozásoknak általában a fenntarthatóság, konkrétan a fenntartható mezőgazdaság irányába kell hatniuk.” (208. o.)

5. Ambrus István²⁴ *A családjog és a büntető anyagi jog egyes összefüggései, kitekintéssel a büntetőjogban megjelenő polgári jogi elemekre* című tanulmányában a polgári jog, közelebbről a családjog és a büntetőjog néhány érintkezési pontját, összefüggését mutatja be. A szerző megállapítja, hogy habár a *Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény* (a továbbiakban: Btk.) átfogó háttérnormaként nem nevesíti a Ptk.-t, mégis előfordul, hogy valamely bűncselekményi diszpozíció kifejezetten polgári jogi kategóriákat jelenít meg,²⁵ ahogy „[a]z sem példa nélküli, hogy a Btk. kifejezetten nem nevezi ugyan meg a Ptk.-t, azonban a definíció megfogalmazásából mégis egyértelmű, hogy az említett büntetőjogi rendelkezés a polgári jogi fogalom meghatározás kiegészítésére hivatott.” (215. o.) A család büntetőjogi védelme kapcsán megállapítható, hogy a család „mint ontológiai, ám egyszersmind jogi kategória” nemcsak a Btk. Általános és Különös Részében jelenik meg, de még a „Záró Rész is tartalmaz olyan legáldefiníciót, amely közvetlen kapcsolatban áll a családi viszonyokkal.” (219. o.) A büntetethez köthető korlátár részleges leszállítása keltette törvényi diszkrépancia, valamint a családon belüli erőszak *sui generis* tényállásának, a kapcsolati erőszaknak kételyeket keltő tényálláseleme (rendszeres elkövetés) mind arra utal, hogy a család társadalmi felfogásának jogszabályi megjelenítése óvatos jogalkotói megfontolást és odafigyelést igényel.

²³ Réti Mária, habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK Agrárjogi Tanszék.

²⁴ Ambrus István, PhD, adjunktus, ELTE ÁJK Büntetőjogi Tanszék.

²⁵ A mező- és erdőgazdasági hasznosítású föld jogellenes megszerzése (Btk. 349. §) a tulajdonjog (Ptk. 5:13. §), a haszonélvezeti jog (Ptk. 5:146. §) és a használat joga (Ptk. 5:159. §) kapcsán, a jogtalan elsajátítás (Btk. 378. §) tényállásának egyik fordulata pedig explicit polgári jogi elemként a talált dolog (Ptk. 5:54. §) fogalmát jeleníti meg.

Horváth Georgina²⁶ *A hozzátartozók a büntetőeljárásban* című tanulmányában részletesen ismerteti azokat a szerepeket, amelyeket a hozzátartozók a büntetőeljárásban betölthetnek, mind a korábban hatályos *a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény* (a továbbiakban: régi Be.), mind az új, 2018. július 1-jén hatályba lépett *a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény* (a továbbiakban: új Be.) rendelkezései szerint. A hozzátartozó fogalma kapcsán a szerző végig vezeti az olvasót a büntetőeljárás törvénynek a hozzátartozóra mint tanúra, a hozzátartozóra mint sértettre és a fiatalokhozátartozójára vonatkozó rendelkezésein. Az új Be. kapcsán vegyes értékelést ad a törvény által választott megoldásokról. A jogalkotó a régi Be. hatálya alatti törvénysértést mintegy legalizálta, amikor úgy rendelkezett, hogy a tanúzási figyelmeztetés vagy a figyelmeztetésre adott válasz jegyzőkönyvezésének elmaradása ellenére a tanú közlése vallomásként mégis figyelembe vehető, amennyiben a tanú, a tanúzási figyelmeztetés után, a törvény szerint visszavonhatatlan nyilatkozatával (új Be. 177. § (1)-(3) bekezdés) úgy dönt, hogy a közlését fenntartja (miközben „[a] korábbi [büntetőeljárás] törvény rendelkezéseinek az alkalmazásakor felmerült egyik leggyakoribb hatályon kívül helyezéshez vezető relatív eljárási szabálysértés az egyes figyelmeztetések elmaradása” volt [234. o.]). Mindazonáltal a hozzátartozó mint sértett kapcsán a szerző véleménye szerint az új Be. a korábbi jogszabályhoz képest előremutató rendelkezéseket tartalmaz, mégpedig a sértetti jogok és védelem terén. Mindent összefoglalva a szerző úgy látja, hogy a módosítások eredményeként az új Be. által létrehozott sajátos eszközrendszerrel biztosítható a sértettek, valamint adott esetben segítők, így hozzátartozók hatékonyabb védelme és így a jövőben „a körülményektől, a kettős viktimizációt elkerülő hatósági eljárások is megalósulhatnak.” (243. o.)

6. A tanulmányok ötödik csoportja a *Sérülékeny csoportok és jogon túli eszközök* címet viseli. A címadás beszédes, ezekben a tanulmányokban ugyanis olyan, a hagyományos tételes jogágak törzsanyagán kívül eső témák kerülnek terítékre, mint a közvetítés jogintézménye, a médiaszabályozásban a gyermekek és a fiatalok védelmére hozott intézkedések, a szegénység okozta marginalizáció, a gyermekprostitúció kriminológiai és jogi megközelítése, és a cselekvőképesség polgári jogi jogintézménye szabályozásának társadalmi hatásai. Nagypál Szabolcs²⁷ tanulmányában megismerteti az olvasót a vitarendezés egyik, immáron hazánkban is több évtizedes múltra visszatekintő formájával, a mediációval. A közvetítés, amelynek célja a felek közötti párbeszéd felélesztése és kialakítása, csak akkor valósulhat meg, ha túllendülünk az emberi játszmákon és őszintén törekszünk egy konstruktív, akár a vitákat is megtűrő, majd azokat feloldó párbeszéd társadalmi szintű kialakítására.

Tóth Fruzsina²⁸ tanulmányában egy jogtudatkutatásban készült narratív életinterjú kapcsán megismerkedhetünk Annával, egy kétgyermekes, roma származású, szegregátumban élő, egyedülálló nő élettörténetével. Az ő példáján a szerző pontokba szedve mutatja be azokat a jogi csapdahelyzeteket, amikkel a szegény embe-

²⁶ Horváth Georgina, tanársegéd, ELTE ÁJK Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék.

²⁷ Nagypál Szabolcs, PhD, adjunktus, ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszék.

²⁸ Tóth Fruzsina, tanársegéd, ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszék.

rek, a szegény családok nap-nap után találkoznak. A szerző arra a megállapításra jut, hogy a jogi szabályozás csapdáját sok esetben éppen maga a jog és a joghoz való hozzáférés hiánya jelenti. A társadalmi problémák kezelése során ugyanakkor nem elég egy-egy hátrányt kiragadva keresni a megoldást, a problémák összetettsége, egymásra épülése miatt az egysíkú válaszok elégtelennek bizonyulnak.

Kiss Valéria²⁹ tanulmányában a 2013-as Ptk. kodifikáció történetét vonatkozó részének áttekintése után a jelenlegi szabályozás értékelése eredményeképpen arra a megállapításra jut, hogy míg „[a] jogi szabályozás üzenete egyértelmű: amíg lehet a magánszférába utalja ezeknek a [a korlátozott cselekvőképességet szülő] helyzeteknek a kezelését, és erősen épít a családok erőforrásaira” (296. o.) addig „az állami gondoskodás rendszere túlterhelt és forráshiányos, ami egyrészt fenntartja ezt az állapotot, hiszen, aki teheti, elkerüli, hogy állami segítségre szoruljon, másrészt így a jelenlegi helyzet éppen azokat sújtja a legjobban, akiknek hiányoznak a családi és más erőforrásai.” (279. o.)

A véleménynyilvánítás szabadságának, évszázadok alatt kiformalódott, alapvető állampolgári joga és a gyermekek, valamint fiatalok jogainak online térben történő védelme közötti egyensúly megteremtése a digitális korban a társadalom egyik fontos igényévé és az állam egyik másik fontos feladatává vált. Gosztonyi Gergely³⁰ tanulmányában a legfontosabb nemzetközi dokumentumok a téma szempontjából releváns rendelkezéseinek ismertetése után, a magyar médiaszabályozás kapcsán pontokba szedve ismerteti azokat a magyar jogszabályokat és intézményeket, hatóságokat, kiemelten a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság hatáskörét, amelyek meghatározó szerepet játszanak, játszhatnak az internetes gyermekvédelem hatékony működésében. A tanulmány megállapítja, hogy habár „a magyarországi döntéshozók tisztában vannak az e területen fennálló felelősségükkel” (311. o.), azonban még a lehető legjobb szándékú és színvonalú jogi szabályozás mellett sem lehet, továbbra sem, a megszokott szocializációs fórumok szerepét elhanyagolni vagy figyelmen kívül hagyni, „hiszen önmagában a jog képtelen ellátni a gyermekek védelmét a megváltozott médiakörnyezetben.” (298. o.)

A gyermekvédelem kapcsán egy másik rendkívül fontos problémára hívja fel a figyelmet Vaskuti Gergely.³¹ Az olvasó megtudhatja a tanulmányból, hogy a gyermekprostitúció problémaköre milyen szorosan összekapcsolódik a gyermekvédelmi ellátás nem megfelelő működésével. A szerző kutatásai szerint a megoldást erre a problémára is több szinten kell keresni: az infrastrukturális fejlesztések mellett az állami oldalról „[n]agy szükség lenne [...] szakmai továbbképzésekre, protokollok kidolgozására, specifikusan a téma köré szerveződő szakmai napokra és konferenciákra, amelyek arra is alkalmasak lennének, hogy működő kapcsolatok alakuljanak ki az érintett rendészeti, gyermekvédelmi és civil szakemberek között. Fontos lenne továbbá a jogalkotás és jogalkalmazás újragondolása.” (332. o.)

7. A kötet záró részének szerzői az alkotmányjog területéről kiindulva keresik a választ a család és családtagok jogi beágyazottságának általános kérdésére.

²⁹ Kiss Valéria, tanársegéd, ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszék.

³⁰ Gosztonyi Gergely, PhD, adjunktus, ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék.

³¹ Vaskuti Gergely, tanársegéd, ELTE ÁJK Kriminológiai Tanszék.

Szentgáli-Tóth Boldizsár³² *A magán- és a családi élet védelméhez való jog az EJEB magyar vonatkozású gyakorlatában* című tanulmányában sorra veszi és ismerteti az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) magyar vonatkozású, *az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Európai Egyezmény* (EJEE) 8. cikkén alapuló, a családok védelmét érintő esetjogát. A szerző két kategóriára bontva, a családi élet közvetett, illetve közvetlen védelme köré csoportosítva tárgyalja az EJEB gyakorlatát. Megállapításai szerint, habár a családi élet védelme az EJEE kapcsán nem önmagában álló érték, azonban egyéb jogokkal összhangban értelmezve beilleszthető az európai alapjogvédelmi standardok rendszerébe, amire nagy szükség is van, hiszen a családjogi mérce folyamatos változása mellett, a 8. cikk családjogi aspektusait érintő esetek száma továbbra is csak növekedni fog.

Novák Rebeka³³ *A kapcsolattartáshoz való jog mint emberi jog hazai és nemzetközi védelme* című tanulmányából kiderül, hogy a kapcsolattartáshoz való jog emberi jogként mint a családhoz való jog része nemzetközi jogi védelmet (kell, hogy) élvez(-zen). A szerző a családjogi szabályok kapcsán kijelenti, hogy habár „[i]jogszabályi szinten a polgári jogi kódex kapcsolattartási joggal kapcsolatos szabályozása egyezmény-konformnak minősíthető, azaz megfelel az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata által teremtett szabályozásnak” (360. o.), a gyámhatósági ügyintézés hosszadalmas volta, a jogszabályok által biztosított eszközök alkalmazásától való idegenkedés, általában a hatóságok inaktivitása, vagy nem kellően hatékony fellépése, a mediáció „népszerűtlensége” jelentős hiányérzetet keltenek.

8. A kötet két utolsó tanulmánya külön kiemélést érdemel. Villám Krisztián³⁴ *A család Alaptörvényen alapuló védelme* és Pásztor Emese³⁵ *Jöttünk, láttunk, visszamenénk? Gondolatok az alapjogi családfogalom jelentőségéről* című írása az alapjogi családfogalom meghatározott vonatkozásaival foglalkozik. Villám Krisztián tanulmányában az alkotmánybírói gyakorlaton keresztül mutatja be, hogy az Alaptörvény hatályba lépése előtt, *a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény* által kidolgozatlan fogalmakat, házasság és család, az Alkotmánybíróság milyen tartalommal töltötte meg. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában a házasság a tradicionális házasságfogalomhoz igazodóan jelent meg. *„Az Alkotmánybíróság határozataiban megjelenő érvelés értelmében a házasság intézményének alkotmányos védelméből az következik, hogy még a szociológiai változások sem alapozhatják meg a házasság intézményének tradicionálisan fennálló felfogásának az átértékelését. Az alkotmányozó hatalom is ezt tekintette meghatározó szempontnak az Alaptörvény megalkotása során.”* (387–388. o.) A házasság fogalma kapcsán a szerző kiemeli, hogy azt az Alkotmánybíróság jellemzően együtt kezelte a család fogalmával, a tipikus családi kapcsolatnak pedig a gyermekkel rendelkező házasságot tekintette. Az Alaptörvény hatálybalépése ugyanakkor *„az alapvető jogok védelme körében lényeges változásokat hozott, és e változások szükségkép-*

³² Szentgáli-Tóth Boldizsár, doktorandusz, ELTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék (2018, PhD); tudományos segédmunkatárs, TK JTI.

³³ Novák Rebeka, doktorandusz, ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszék, ügyvédjelölt.

³⁴ Villám Krisztián, doktorandusz, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék; tanácsadó, Alkotmánybíróság.

³⁵ Pásztor Emese, tanársegéd, ELTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék.

pen kihatnak a család alkotmányos védelmére is.” (388. o.) Villám Krisztián végső soron arra az állaspontra helyezkedik, hogy „a házasság és a család alapjogi jellegű védelmét az Alaptörvény elsősorban nem az emberi méltósággal való joggal összefüggésben, hanem a magán- és családi élethez való joggal és a hátrányos megkülönböztetés tilalmával összefüggésben biztosítja”. (383. o.)

Pásztor Emese tanulmányában a család fogalmának egyes jogági, büntetőjogi és polgári jogi jellemzőinek feltárása után az alapjogi családfogalom múltjára, jelenére és jövőjére is kitér. Az alapjogi családfogalom kapcsán a szerző megjegyzi, hogy véleménye szerint „*alapjogi családfogalom a kodifikált családfogalom hiányától függetlenül is létezett, és ennek tartalma leginkább az Alkotmánybíróság gyakorlataiból, valamint az arra hatást gyakorló nemzetközi sztenderdből volt rekonstruálható*”. (399. o.) Ez a definíció a szerző szerint egy olyan szerves fejlődés eredménye volt, amely fejlődés iránya „*az Európában tapasztalható tendenciáknak megfelelően alakult*”. Az Alaptörvény negyedik módosítására reagálva a fogalomalkotás kapcsán a leginkább a rugalmasság követelményének való megfelelés hiányát rója fel az alkotmányozónak. Zárásként megállapítja, hogy „*[a] rugalmasság tartalmi kritériumának kulcsa egy formai megfontolásban rejlik – végső soron egyedül az alkotmányozó felelőssége, hogy az Alaptörvény családfogalma ne álljon a megindult fejlődés útjába. Mivel egy alkotmányi szinten kodifikált zárt családfogalom szükségképpen szemben áll a változás lehetőségével, csak az alkotmányozón áll, hogy a családfogalom hatályon kívül helyezésével, vagy annak nyitottá tételével forrasztja össze az áttörést, melyet okozott.*” (408. o.)

9. A kötet végére érve az olvasóban kétség sem maradhat a család intézményének mély jogtudományi beágyazottságáról. A család tudományos vonatkozásainak áttekintése során a családjognak hagyományosan otthont adó területről, a polgári jogtól kiindulva az út betetőzésekképpen a tanulmányok ösvénye elvezetett egészen az alapjogok színes kavalkádjáig, és zárásképpen a család alapjogi, alaptörvényi fogalmaig. A kötet és maguk a tanulmányok a jogirodalomban ritkán tapasztalható mélységben és változatosságban dolgozzák fel azokat a jogintézményeket és társadalmi jelenségeket, amelyek segítségével kirajzolódik az a központi szerep, amelyet a család a jogtudományban és a szélesebb értelemben vett társadalomtudományokban betölt. Azonban a tanulmányokat böngészve akarva-akaratlanul és vissza-visszatérően merül fel az olvasóban a kétely is. Frank Ignác már 1845-ben azt írta: „*Mindazonáltal házi körben a’ mi a’ kötelességeket illeti, való, hogy többet bír a’ szeretet, mintsem a’ törvény, és hogy annak hiányát emez csak keservesen pótolhattya.*”³⁶ Éppen a család intézménye kapcsán merül fel a legélesebben a gondolat, hogy vajon a társadalom milyen mértékben folyamodhat a törvény erejéhez, mennyire képes pótolni azzal a szeretet erejét, és vajon mennyire lehet képes ennek a szeretetnek új formában történő megjelenését meggátolni. Jó példa erre az élettársi kapcsolatok terjedése.³⁷ (A családtípusok kapcsán külön említést érdemel, hogy min-

³⁶ Lásd FRANK (5. l.) 175–176.

³⁷ A 2016-os mikrocenzus adatai beszédesek: az élettársi kapcsolatok száma a 2011-ben mért 405 ezerhez képest 2016-ban már meghaladta a 483 ezer családot. Mikrocenzus 2016 – 6. A háztartások és a családok adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2018. 21.

den típus, minden forma, amely a család fogalmára épül, az Alaptörvény értelmében, jogosult az állam támogatására és védelmére.) Minden törvény, illetve jogszabályi rendelkezés csak addig maradhat jogi szabályozóeszköz, amíg egy adott kor és idő igényeit, akár bizonyos kiigazítások, „értelmezési bűvészkedés” árán is, de ki tudja elégíteni. Amennyiben az élet kikényszeríti, hogy a jog funkciójának betöltése érdekében változzon, a jog ilyen vagy olyan módon, nyíltan, törvényhozói módosítással, vagy bújtatottan, jogalkalmazói jogértelmezéssel, de változni fog. A család intézménye az egyik olyan társadalmi jelenség, amely ezt a változási ingert és kényszert előreláthatóan még sokáig biztosítani fogja.

*Rác Lilla**

KOLTAY ANDRÁS: AZ ÚJ MÉDIA ÉS A SZÓLÁSSZABADSÁG.
A NYILVÁNOSSÁG ALKOTMÁNYOS ALAPJAINAK ÚJRAGONDOLÁSA
(BUDAPEST, WOLTERS KLUWER 2019) 325.

Ezt a cikket eredetileg azzal szerettem volna kezdeni, hogy ha parafrazeálni szeretnénk Woody Allen ismert viccét a gyorsolvasásról ebben az összefüggésben, akkor azt mondhatnánk, hogy Koltay András könyve arról szól, hogy a platformok világában médiacégek.¹ Azután elolvastam a könyv utolsó előtti, hetedik fejezetét, és a véleményem jóval árnyaltabbá vált. Itt Koltay végig veszi azokat a szabályozási lehetőségeket, amelyek jelenleg a láthatáron vannak, és itt már nem olyan egyértelműen teszi le a voksát a platformok médiacéggé minősítése mellett.

A könyv elolvasása után mégis ez a legerősebb benyomás, ami az olvasóban megmarad. A könyv hosszan, és alaposan dokumentálja mindazokat a körülményeket, amelyek alátámasztják ezt az állítást, és igen meggyőzően érvel mellette. Lesznek olyan olvasók, akiket ez meg is fog győzni, de lehetnek olyanok is (köztük e sorok írója is), akiknek továbbra is kétségeik lesznek, hogy vajon a médiaszabályozás – és különösen a jelenlegi médiaszabályozás – céljai, rendszere, szabályai, logikája jól alkalmazhatók-e ezekre a kapuőrökre. Sőt, már azzal kapcsolatban is, hogy a jognak hangsúlyosan a szólásszabadság és a médiaszabályozás oldaláról kell-e a platformokhoz közelítenie.

Mindez persze semmit nem von le a könyv színvonalából és értékéből, amely egyébként a szerző Hart kiadónál megjelent angol nyelvű művének fordítása. A Hart kiadó neve maga garancia arra, hogy egy nagyon alapos, szinte bekezdésenként lábjegyzetelt és okadatolt, és nemzetközi mércékkel mérten is nagyon komoly munkát

* Tudományos segédmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. E-mail: Racz.Lilla@tk.mta.hu

¹ Pl. „A legbefolyásosabb online platformok szolgáltatói, mint a Google és a Facebook (még ha a jelenlegi szabályozás szerint nem is) ma már a jogtudomány szempontjából médiavállalkozásnak minősülnek.” (117. o.)

tart a kezében az olvasó. (A lábjegyzetek száma 1370, ami egy 317 oldalas könyv esetén egészen különleges.) Az itt következőkben tehát semmilyen szempontból nem a könyv színvonalát bírálom, hanem – éppen azért, mert nagyon alapos munkáról van szó, így megérdemli az alapos olvasást, és az elmélyült vitát – a benne foglalt néhány sarokponttal, kulcs-állítással szeretnék vitatkozni, hozzátevé persze azt is, hogy igyekszem azokat a részeket is felvillantani, amelyekkel különösen egyetértetek, vagy ahol egyenesen heuréka-élményem volt.

A könyv logikája és szemléletmódja már az első fejezetben is jól tetten érhető: Koltay az első fejezetben a szólás- és sajtószabadság elméleti alapjait tisztázza. Mit is jelent a szólás- és sajtószabadság, mi a társadalmi funkciójuk, mi az azonos és mi a különböző bennük, és legfőképpen milyen igazolásai lehetnek mindkettőnek, mi adja ezek racionális magvát. A jogintézmények, sőt általában az intézmények rációjának, értelmének, céljának igazolási szempontú megközelítése már előrevetíti, hogy a szerző több szempontból is az angolszász, egészen pontosan az amerikai gondolkodásmódot fogja követni. Az igazolás (*justification*) az angolszász politika- és jogelmélet jellegzetes fogalma, amely igen szoros, mondhatni intim kapcsolatot ápol a bírói gyakorlattal. Ha egy intézmény igazolásáról beszélünk, akkor nagyon hasonlóan járunk el, mint akkor, amikor egy bíró igazolja, indokolja a döntését. A legtöbb igazolás csakugyan bírósági ítéletekben, elsősorban az USA legfelsőbb bíróságának ítéleteiben kristályosodott ki a konkrét ügyek kapcsán. (Mellékes, de idevágó megjegyzés: név-, tárgymutató és bibliográfia nem található a könyvben, a névmutatót nagyon hiányolom, jogesetmutató azonban van, amelyben 212 tétel szerepel. Ebből a mennyiségből már bőven lehetne egy klasszikus angolszász esetjogi kézikönyvet is írni.)

A kontinentális jogi kultúrában az igazolás kifejezést jóval ritkábban használjuk, hiszen egy jogintézménynek nálunk nem igazolása, hanem a jogalkotó által megjelölt célja van, esetleg vele kapcsolatban firtatható, hogy mi volt a jogalkotó szándéka. Olykor beszélünk a „rendelkezés céljáról”, vagy „funkciójáról” is. Mindez, amellett, hogy jól mutatja a kontinentális és az angolszász jogi gondolkodásmód közti különbséget, azért releváns, mert a könyvben az alapjog megközelítés egy pillanatra sem kérdőjeleződik meg. Az is csak nagyon ritkán kerül elő, hogy a platformok ezeken a túlnyomórészt a szólásszabadság fogalmi körében mozgó problémákon kívül, ezernyi más társadalmi feszültséget és kockázatot is generáltak.

Ha elfogadjuk ezt a nézőpontot és beszédmódot, akkor viszont kétségtelenül igaz, hogy a szólásszabadság tematika főbb igazolásait és ezek egymáshoz való viszonyát, az amerikai bíróságok dolgozták ki: az olyan igazolásokat, mint az igazság keresése, a gondolatok piaca, a demokratikus működés, vagy az egyén szabadságának kiterjesztése. Továbbá, az egyes igazolási elméletekkel együtt a bíróságok fejlesztik tovább e metaforákkal tarkított igazolás-elméletek fogalomkészletét is. Legfőképp persze a „beszéd” fogalmát, ami az idők során egyre tágabbá vált, így kerül bele a „szimbolikus beszéd”, ami lehet egy katonai behívó elégetése (33. o.), vagy egy like gomb megnyomása is (40. o.). Túlnyomórészt az amerikai bíróságok végezték el annak a több tucatnyi kategóriának az értelmezését is, amelyekről maga a könyv szól. Ezek egy része általánosítható, talán földrajzi értelemben (mert az USA-n kívül

is értelmes) és jogi aspektusból is. Más értelmezés, például a „kereskedelmi beszéd” talán nem annyira kiterjeszhető. A szerző ugyanakkor – és már ez a rész is megelőlegezi ezt az attitűdöt –, rendkívül óvatos, amikor az egyes álláspontokról véleményt formál. Ahogy azt a bevezetőben említettem a kapuőr = médiacég ügyében talán kissé határozottabb, de más kérdésekben megőrzi távolságtartását. Én néha azt éreztem, nem lett volna baj, ha elragadja a szenvedély, és több mindenben nyilvánít véleményt, de ez talán egyéni ízlés kérdése.

A szerző sokáig várakoztatja azokat az olvasóit, akik az új médiával kapcsolatos jogi álláspontokról szeretnének tájékozódni. Először a 39–41. oldalakon szűr be az elméleti bevezető részbe egy internetspecifikus kérdéseket taglaló rövidke szöveget, ahol két problémával foglalkozik: egyrészt utal arra, hogy az internetes szolgáltatások, illetve a virtuális tér, és a közösségi médiaplatformok már a megszólalás (a fizikai kifejeződés) megszületése előtt képesek manipulálni a felhasználóikat, és ez már inkább a gondolatszabadságot veszélyezteti. Másrészt a beszéd megnyilvánulási formáinak bővülését veti fel – azt, hogy a Facebook like, és a Google által előállított keresőlista is „beszéd”. Mivel ez, csak úgy, mint a médiaszabályozás kiterjesztése esetében a „szerkesztés” kategóriája kulcskérdések a könyvben, erre még visszatérek később.

A szólásszabadság korlátozása című részben a hangsúly a szólás különböző tartalmi változatainak megkülönböztetésén van. Ha jól értem, a bírói gyakorlat egyértelműen koncentrikus körökként képzelel el a különböző szólás-tartalmakat, ahol a közéleti, közügyekkel kapcsolatos szólás van a centrumban, mint a legfontosabb, leginkább védendő tartalom-típus, és ettől távolabb esnek a nem-közéleti témák. A kör külső részén végül a már szólásnak alig nevezhető kategóriák vannak, mint a például a trágárságok, vagy a kereskedelmi közlések, amelyeket hosszú ideig a szólásszabadság hatókörén kívülnek minősítettek, bár a '60-as évektől e téren komoly változások kezdődtek. Ugyanakkor a szerző – és az irodalom – által emlegetett két jogesetbe, az amerikai *Virginia State Board of Pharmacy* amerikai, valamint az európai *Markt Intern and Beermann kontra Germany* ügyben komoly, a kereskedelmi célokhoz messze túlmutató megfontolások is beleszólnak az egyértelmű megítélésbe. Előbbi esetben a receptre felírható gyógyszerek összehasonlító árait illegálisnak minősítő állami intézkedést semmisítették meg, utóbbinál kifejezetten elhangzott, hogy kereskedelmi ügyek is lehetnek közügyek – tulajdonképpen bizonyos fogyasztóvédelmi szempontok indokolhatják, hogy a kereskedelmi közléseket is részesítsük védelemben. Mindez tehát inkább alátámasztja, mint cáfolja, hogy a szólás fő típusa a közéleti szólás, és minél beljebb kerülünk ehhez a maghoz, annál kevésbé fogadható el a szóláskorlátozás, illetve az olyan korlátozás, ami a különböző álláspontok közül egyeseket korlátoz másokat pedig nem, vagy csak alig-alig. Szerintem termékeny lett volna ezt a megfontolást a kapuőrök szabályozásával kapcsolatos (a keresőmotorokról szóló 4. és a *social mediáról* szóló 5.) fejezetekben figyelembe venni: hallatlanul izgalmas lett volna megvizsgálni, hogy vajon a Facebooknak és a Google-nak kell-e differenciálnia, illetve ténylegesen hogyan, milyen alapon, milyen logikák szerint lehet ezt megtenni az ezekben a koncentrikus körökben elhelyezkedő tartalmak között. A 7. fejezetben a kérdés röviden előkerül, de erről szívesen olvastam volna többet.

Az könyv első fejezete nemcsak a szólás-, hanem a sajtószabadság elméleti alapjait és igazolásait is bemutatja, és bár jelzi, hogy a két szabadság-fajta egy töről fakad, ma már a kétféle jogot külön kell kezelnünk. A médiának sajátos társadalmi szerepe van, egyszerre speciális, védett intézmény, továbbá az alkotmányos szabályok szerint nemcsak jogai, de *kötelezettségei* is vannak. A nagy dilemma az, hogy vajon hová kell helyeznünk egyfelől az új médiát, másfelől a felhasználói tartalmakat generáló, de olykor nagy tömegeket elérő véleményvezéreket, bloggereket? Ez már ebben a részben is előkerül, és itt a szerző még – úgy tűnik – egyetért West véleményével (68. o.), hogy a médiavállalkozás fogalmának kiterjesztése az új médiára, és az újságíró kategóriájának kiterjesztése az „alkalmankénti közéleti kommentátorra” veszélyeket rejt magában.

Itt érdemes megállni egy pillanatra, mert ez a rész jól rámutat arra, hogy milyen hatalmas jelentősége van annak, hogy milyen értelmezési keretet használunk egy téma, egy terület, egy szabályozandó életviszony megragadására. Azok a *Big Data* alapú, sokszor mesterséges intelligenciákat használó manipulatív technikák, amelyek az emberek befolyásolásának, terelgetésének teljesen új dimenzióit nyitották meg, nagyon nehezen tárgyalhatók a szólásszabadság narratív keretei között, legfeljebb abban a fogalmi keretben, amelyet a szerző – Benjamin² cikkére utalva – (40. o.), az „algoritmusok szólásszabadságnak” nevez. (Benjamin nem pontosan azzal érvel, hogy az algoritmusoknak lehet értelmezni a szólásszabadságát, hanem azt állítja, hogy az ún. Brown-ítélet³ nyomán, amelyben a bíróság megállapította, hogy a videojátékok is „beszédnek” minősülnek, mert „gondolatokat közvetítenek” (*communicate ideas*), az algoritmusok által hozott döntések (*outputok*) is közvetíthetnek gondolatokat). Benjamin több esetet is hoz, ahol az algoritmusok kimenetelének, vagy döntéseinek lehet szólás jellege. Azt például nem vitathatja senki, hogy egy olyan tábla, amelyen csak annyi áll, hogy „Az államadósság dollár”, és a ki-pontozott helyen egy kijelző van, amely az államadósság változó számait mutatja egy (részben) algoritmus által generált output, amely igenis egy karakteres megszólalás is egyben.⁴ Ahhoz, hogy ezt szólásként védjük, még az sem kell, hogy az algoritmusok által kreált output valamilyen egyöntetű, és jól értelmezhető, karakteres véleményt közvetítsen.

Ugyanakkor valahol mégis azt érezzük, hogy ez az egész érvelés távol áll tőlünk, akik nem az első alkotmánykiegészítésen szocializálódtunk. Ez a téma az európai jogrendszerekben inkább az automatikus döntéshozatal problematikájaként szerepel, ahol az automatát működtető személy, vagy szervezet jogait nem célszerű, és nem is nagyon hatékony a szólásszabadság fogalmi keretei között megvédeni. Az ilyen esetek döntő többségében a helyzet úgy néz ki, hogy vagy egy közigazgatási, vagy valamilyen más szerződésen alapuló kapcsolat alapozza meg az automatát működtető jogosítványát a döntésre; a másik fél, a döntésnek kitett alany jogait pedig az automatikus döntéshozatal adatvédelmi szempontú garanciái védik. Ilyenek

² Stuart Minor BENJAMIN „Algorithms and Speech” *University of Pennsylvania Law Review* 2013/6, 1445–1494.

³ *Brown v. Entm't Merchs. Ass'n*, 131 S. Ct. 2729, 2733 (2011).

⁴ BENJAMIN (2. lj.) 1463.

pl. a magyarázathoz való jog, az emberhez történő fellebbezés joga, illetve az a jog, hogy a döntésnek kitett kérheti, hogy a döntés rá ne terjedjen ki.⁵

Az, hogy a szólásszabadság nem biztos, hogy a legjobb értelmezési, és tárgyalási kerete a témának éppen a keresőmotorokkal kapcsolatos rész (151–187. o.) bizonyítja. Itt a legfőbb problémák az egyén kiszolgáltatottsága, és magánszférájának (*privacy*-jának) felszámolódása, amely egyszerre nyilvánul meg a keresőmotorok féktelen és átláthatatlan adatgyűjtésében, és az interneten egy egyénről található adatmorzsák összekapcsolhatóságában. A keresésekre adott találati listák átláthatatlan rendezése nem, vagy csak nagyon erőltetetten tartoznak a szólásszabadság-tematikába. Nyilván amiatt, hogy a kérdést mégis lehessen tárgyalni, a fejezetnek van egy hét oldalt kitevő része, amely a találati listát, mint beszédet tematizálja. Ez már távol esik attól, amit európai fejjel elsőre gondolnánk.

Itt már felsejlik az az érvelés, amellyel a *social media* kapcsán találkozunk a könyvben, mégpedig, hogy a platformok nem semleges „hirdetőtáblák”, mert a felhasználóhoz történő eljutás esélye egy-egy weboldalnál nagyon különböző, hanem azokat inkább „szerkesztőknek” kell tekinteni. Az egyetlen érv, amely szembeállítható ezzel az értelmezéssel a szerző szerint az, hogy a keresőmotorok nem állítanak elő saját tartalmat. Mivel azonban ez a szerkesztésnek valójában nem elengedhetetlen fogalmi kelléke – hiszen szerkesztés a sorba rendezés, válogatás is, és főképp az, hogy a platformok teljesen eltüntethetnek bizonyos tartalmakat –, csatános választ adhatunk erre az ellenérvre is.

Én – Tim Wu-hoz igen hasonlóan⁶ – ezt másképp látom. Egy algoritmus működése nem szerkesztés, mert a szerkesztés a tartalom feletti teljes kontrollt jelenti. Márpedig a tartalom feletti kontroll három szempontból sem teljes ebben az esetben: egyrészt ez a tartalom a felhasználó tartalma, nem a platformé, ettől pedig nehéz eltekinteni. Ez az az érv, amit a szerző is említ. Másrészt azonban a platformnak csak egyes tételek törlésére van lehetősége, azokat semmilyen módon nem tudja megváltoztatni, így a helyzet kicsit hasonló ahhoz, mint amikor az Alkotmánybíróságokat „negatív jogalkotónak” nevezik. Azonban tudjuk, hogy az Alkotmánybíróságok legfeljebb metaforikus értelemben jogalkotók: negatív jogalkotás *de facto* nem létezik. Harmadrészt az esetek többségében a törlést, vagy a moderátor elé vitelt maga az algoritmus végzi, amelyben ugyan be lehet előre állítani bizonyos paramétereket, de a teljes működését, az összes lehetséges kimenetét lehetetlen teljesen előre kiszámíthatóvá tenni, hiszen a rangsorolás konkrét meghatározásában a felhasználó preferenciái és korábbi viselkedése is komolyan részt vesznek.

Tim Wu, a szerkesztési koncepció egyik nagy ellenzője egyébként egy másik cikkben – amelyet Koltay is idéz⁷ – elismeri, hogy a helyzet nem ennyire egyszerű, és

⁵ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet GDPR) 21–22. cikkek.

⁶ Tim Wu: „Free Speech for Computers?”, *The New York Times*, 2012. június 20., www.nytimes.com/2012/06/20/opinion/free-speech-for-computers.html.

⁷ Tim Wu, „Machine Speech,” *University of Pennsylvania Law Review* 161, no. 6 (May 2013), 1495–1534.

jóval szubtilisebb érvelést alkalmaz. Ennek lényege, hogy a szoftvereket egy kontinuumon helyezi el, ahol az egyik végponton a Brown ügyben szereplő kreatív gondolatokat, eszméket és véleményeket hordozó szoftverek állnak, míg a másikon az olyan „hordozók”, mint a telefon, vagy az olyan „funkcionális” eszközök, mint mondjuk egy elektronikus térkép. A skála első végén természetesen lehet beszélni a szoftvert alkotók szólásszabadságáról, az utóbbi esetében azonban nem. Wu elismeri, hogy a Google „nehéz eset”,⁸ és éppen azért, mert a Google maga is többször hivatkozott – amikor az érdekei úgy kívánták, így pl. a *Search King kontra Google*⁹ esetben – arra, hogy a rangsorolása az Első kiegészítés védelme alatt áll.

Más érveléssel, de a könyv 4. fejezetének elején emlegetett Grimmelmann cikknek is az a következtetése, hogy a továbbító versus szerkesztő dilemma nem biztos, hogy jól ragadja meg a kérdést: mindkét metafora tartalmaz ugyan igazságot, de egyik sem a teljeset. A továbbító a weboldalak szólásszabadságát hangsúlyozza: legyen a keresőmotor semleges továbbító, míg a szerkesztő a platform szólására koncentrál: a kereső legyen független mindenféle külső (elsősorban persze kormányzati) manipulációtól.¹⁰ De mindkettővel az a probléma, hogy a felhasználót csak semleges „szemgolyónak” tekintik. Grimmelmann azonban a felhasználót állítja a középpontba. Ha a keresést folytató személy szemszögéből nézzük a kérdést, akkor azt látjuk, hogy ő minél jobb minőségű információt akar kapni, és a keresőmotort tanácsadóként használja. Ezért Grimmelmann egy harmadik metaforát ajánl a probléma megragadására: a „tanácsadóét”.

Ez a metafora kombinálja a továbbító és a szerkesztő koncepciójának elemeit. A lényeg pedig az, hogy a felhasználónak joga van ahhoz, hogy a keresőmotor minden weboldalt figyelembe vegyen, ne hagyjon ki semmit a keresésből (ez a hozzáférés – *access* – elve a továbbító koncepcióból), de ahhoz is, hogy az egyéni keresőkérésére a lehető legkompetensebb, legtestreszabottabb választ kapja (ez a hűség – *loyalty* – elve a szerkesztő koncepcióból.) Végző soron ez a megközelítés azt eredményezi, hogy a keresőmotoroknak, akárcsak egy tanácsadónak vizsgálni kellene a jóhiszeműségét (ami újabb problémákat vethet fel). De az bizonyos, hogy létezik a továbbító/szerkesztő dichotómián kívül is álláspont, és ez inkább egy *sui generis* szabályozással járna. Másképp fogalmazva nemcsak az a lehetőségünk van, hogy teljesen szabadjára engedjük a Google-t, vagy egészen komplex, és sok szempontból a Google által biztosan betarthatatlan kötelezettség-halmaznak vessük alá, hanem találhatunk valamiféle köztes állapotot. Persze az is lehet, hogy mindez csak szószaporítás, és egy „enyhített szerkesztői” konstrukcióval végző soron ugyanoda jutunk, mint egy „*sui generis* köztessel”.

Mert az tény, hogy a Google hatalma, befolyása az internetes információáramlásban túl nagy ahhoz, hogy egyszerű postásnak, vagy egy semleges technológia működtetőjének tekintsük. A González ügy, és más, Koltay által idézett ügyek is (pl. az ausztrál *Trkulja kontra Google* ügy) voltaképp azzal az egyszerű ténnyel szembeütköznek bennünket, hogy pusztán azzal, hogy a keresőmotor képes megmutatni

⁸ Wu (7. lj.) 1525.

⁹ 2003 WL 21464568, Case No. Civ-02-1457-M (W.D. Okla., Jan. 13, 2003)

¹⁰ James GRIMMELMANN: „Speech Engines” *Minnesota Law Review* 2014/3. 873.

olyan információkat, amelyek egyébként el lennének rejtve előlünk, illetve egy témakörre vonatkozóan összeszednek, összeszerkesztenek egy „információs csomagot”, új minőséget hoznak létre, ami új problémákat vet fel.

Mindez azonban, véleményem szerint nem jelenti azt, hogy ezeket az újszerű problémákat a szólásszabadság és a médiaszabályozás kontextusában kell megoldanunk. Amikor Brandeis és Warren megírták a *privacy*-ról szóló cikküket, akkor, bár a fizikai sérelem analógiáját használták, nem próbálták meg úgy beállítani ezt az új problémát és a rá adott megoldást, mint a fizikai bántástól való mentesség új esetét. Metaforaként általában működhet az analógia, de valóságos alesetként nem. Véleményem szerint ugyanez a helyzet a keresőmotorok „szólásával” kapcsolatban is. A keresőmotor által létrehozott lista új minőség, mert az információk összekapcsolása önmagában több, mint az információk külön-külön. De azt is látnunk kell – és az idézett esetek alátámasztják ezt a vélekedést –, hogy ez nem szólás, nem egy önálló és karakteres megszólalás.

Ráadásul – úgy tűnik – ennek valójában csak akkor van igazán jelentősége, amikor ún. célzott keresésekről beszélünk, tehát amikor valamilyen személyre vagy szervezetre, ritkábban áruk, szolgáltatások nevére keresünk: az idézett esetek kivétel nélkül ilyenek. Az, hogy a keresőmotoroknál bizonyos esetekben méltányosnak érezzük, hogy rákényszerüljenek arra, hogy a keresési eredményeik közül távolítsanak el bizonyos találatokat, nem igényli a keresőmotor médiacéggé minősítését. Érvelhetünk úgy is, hogy a gépi kikeresés és sorrendbe állítás listája esetén lehetővé kell tenni, hogy kérhessük annak emberi korrekcióját. Ebben az lenne a lényeg, hogy az embernek mindig kell, hogy legyen joga a gép döntése ellen „fellebbezni” (ahogy azt az automatikus döntéshozatallal kapcsolatos adatvédelmi szabályok jelenleg is mondják), így lehetséges az is, hogy ezt a korrekciós kérést e jog egy alesetként fogjuk fel. Másrészt elvileg akár elképzelhetők harmadik, vagy negyedik megközelítések is. Az eldugott információk összegyűjtésének képessége és a felejtés mozzanatának kiiktatása az emberi kultúra egy hatalmas szegmenséből ugyanúgy vadonatúj jelenség, mint az, hogy potenciálisan minden ember képes lett minden más emberhez, sőt akár mindenkihez szólni a földgolyón. Ez új válaszokat kíván a jogtól is, és nem biztos, hogy a szólásszabadság és a médiaszabályozás narratívájába ágyazódva fognak ezek a válaszok megszületni.

A *social media*¹¹ fejezetben egyet kell érteni a szerzőnek azzal a döntésével, hogy ez alá a fogalom alá bevonja nemcsak a valóban közösségi médiának nevezett oldalakat (azaz a Facebook-ot és a Twittert, amelyek mindenféle, de dominánsan szöveges és képet tartalmazó posztok megosztására létrehozott platformok), hanem a Youtube-ot is, ahol pedig elsődlegesen mozgóképeket osztanak meg a felhasználók. A fejezet elején az is nagyon helyénvaló kiindulópont, hogy ezek az oldalak attól vehetők egy kalap alá, hogy mindegyik megnyitotta nagy tömegek (lényegében mindenki) számára azt a lehetőséget, hogy potenciálisan az egész világ nyilvánossága elé lépjen. (190. o.). Ez persze nyilván nem minden ember, és minden meg-

¹¹ Azon töprengtem, vajon jól döntött-e a szerző, hogy nem fordította le „közösségi médiára” vagy valami másra ezt a kifejezést. Mindenesetre a *social media* szóösszetétel a fejezetben rengetegszer szerepel, mindannyiszor kurzíválva, és egy idő után kifejezetten zavaró az előfordulása.

szólás esetében van így, hiszen a “mindenki képes a teljes világhoz szólni” csak lehetőség, mert a nyilvánosság tényleges terjedelmét az ismerősök száma, a platform nagysága, és a megosztások mennyisége határozza meg a valóságban. Ezen felül a szerző nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy a „like” gomb, és más hasonló eszközök megjelenése miatt a „beszéd” kategóriája nagyon kitágult ezeken a platformokon. A fejezet ezután sorra veszi azokat a jól ismert problémákat, amelyek a szólásszabadsággal összefüggésben jelentkeznek és ezekkel a weboldallal kapcsolatban folyamatosan hallunk: a buborékhatást, a hamis-vagy álhír jelenséget, az ezzel majdnem azonos „olcsó beszéd” fejleményét, és az erre épülő manipulatív gyakorlatokat. Már ebben a részben – kicsit tematikailag idegenül – beszűrt a szerző két olyan hosszabb fejtegetést, amely a közösségi platformok jogi státuszáról szól: azaz arról, hogy minek is kellene a jogi szabályozás szempontjából tekinteni ezeket a szolgáltatásokat. (Már az is sokatmondó, hogy én magam is hol weboldallnak, hol platformnak, hol szolgáltatásnak hívom ezeket ebben a cikkben.)

Három fogalom verseng e ponton ugyanis egymással, amelyeknek a jelentéstartománya részben átfedi egymást, és nem is biztos, hogy azonos absztrakciós szinten ragadják meg a problémát: az egyik – a manapság már egyértelműen nem elfogadott – fogalom a szoftver- vagy techcég kategóriája. Ez a narratíva a “semleges üzenőfal” metaforájára épül, eszerint ezek a cégek csak egy teret, falat, színpadot, platformot, megjelenési lehetőséget biztosítanak mindenki számára, de azt nem tudják, és nem is akarják befolyásolni, hogy ki, mit és hogyan “tűz ki” az üzenőfalra. Ez a narratíva, miközben már nyilvánvalóan megbukott, hiszen a platformok legtöbbször maga kezdte el moderálni a tartalmakat, mégis dominálja a jogi szabályozást a mai napig, hiszen a közvetítő szolgáltató kategóriája, és az értesítési-eltávolítási eljárás ezen alapszik. Az ugyanakkor kétségtelen, hogy a nagy techcégek igyekeztek ezeket a moderálóeszközöket (mind az algoritmusokat, mind pedig a kézi moderálást) eltitkolni, és erőltetni a „techcég-képet” magukról.

Legkésőbb a 2010-es évek közepére azonban ez a narratíva tarthatatlanná vált: a cégek olyan hatalmas előfizetői bázissal, és akkora befolyással rendelkeztek, hogy új metafora után kellett nézni. A szerző hosszan foglalkozik azzal a metaforával, hogy a Facebook és társai “közfórumok” lennének, a nyilvános kommunikáció szinterei. Mivel az amerikai jogi dogmatika háromféle közfórumot különböztet meg, a hagyományos (utca), a kijelölt (előadóterem), és a nem-nyilvános (pl. börtön) közfórumot, a kérdés az, hogy vajon ezeket az oldalakat hová kell besorolnunk? A szerző azt állítja, hogy a – „szólásszabadság tradicionális felfogása szerint a *social media* platform egy magántulajdonú bevásárlóközpontozhoz hasonlítható, ahonnan a tulajdonos vagy az üzemeltető bárkit eltávolíthat, ha megsérti a házirendet.” (198. o.) Ugyanakkor, ha politikusokról van szó, és olyan nyilvános felületekről, ahol politikai kommunikációt folytatnak, lehet hagyományos közfórum is.

Ugyanakkor Koltay csak részben ért egyet ezzel a felfogással, és egy harmadik narratívát ajánl: Tim Berners-Lee-t idézve felveti, hogy mivel a platformok milliárdnyi szerkesztői döntést hoznak naponta, emiatt hasonlatossá váltak a hagyományos médiához. (204. o.) De a szerző jól érzékeli – bár nem ebben a struktúrában tárgyalja – hogy itt három egymásba fonódó problémáról van szó, és bármelyiket akarjuk

kezelni, az részben a többi rovására megy, vagy a fennálló nemzetállami kereteket feszegeti, vagy pedig a szólásszabadság hagyományos tételét erodálja.

Az első probléma a platformok globális volta, ami ellentmondásban áll azzal a sokféle kultúrával és értékkel, amelyben a felhasználók élnek. Például, ami Európában a szólásszabadsággal védett vélemény, az egy iszlám országban égbekiáltó blaszfémia lehet. Ez a feszültség a jelenlegi keretek között sehogyan sem oldható fel, illetve csak úgy, hogy hagyjuk, hogy a platformok egyenként egyezkedjenek az államokkal, és különböző mércéket alkalmazzanak. Ez azonban nyilvánvalóan oda (is) vezet, hogy a civilizált országok, és a platformok mércéivel mérten is vállalhatatlan egyezségek kötődnek a platformok és egyes országok között.

A második probléma az, hogy a jelenlegi szólásszabadsággal kapcsolatos elképzeléseink a hagyományos nyilvánossághoz vannak szabva, ahol valódi kapuőrök, a *médiacégek* őrizték azt a kaput, ahol az emberek a nyilvánosság elé léphettek. Ahogy fentebb jeleztem, ez a koncepció nemcsak azért omlott össze, mert nincsenek kapuőrök, és bárki kiléphet a nyilvánosság elé, hanem azért is, mert valójában már nincsen „egy” nyilvánosság, amelyet kontroll alatt lehetne tartani: milliárdnyi nyilvánosság-kör van, amelyek (részben) metszik egymást. A leghatékonyabbnak az tűnik, ha az összes nyilvánosságot mintegy felülről kontrollálni képes platformot próbáljuk megfogni és megregulázni. (Eddig ilyen módon lehetetlen volt az infrastruktúrát – a hagyományos sajtót – szabályozni, ezért vagy a beszélőt, vagy a beszédet kellett.) Ha például valami „virálissá” válik, akkor elkezd a nyilvánossági körök közt villámgyorsan ugrálni, így e problémahalmaznak része a sebesség is. Egyszerűen olyan gyors az információ terjedése e térben, amely a komoly mérlegelést, „szerkesztést” teljesen lehetetlenné teszi. Végül a nyilvánosság szerkezete azért is más, mert az egyszerű hétköznapi embereken kívül a hagyományos média képviselői és az új nyilvánosság különböző új hősei (a saját feliratkozókkel rendelkező népszerű youtuberek, influencerek), azaz a hagyományos közvélemény-befolyásolók is jelen vannak benne.

Végül a harmadik nehézség az, hogy bármilyen megoldást is választunk, mivel a végrehajtást a platformnak kell végeznie (és ez nagyrészt nem is emberekkel, hanem végrehajtó szoftverekkel dolgozik), a szólásszabadság betartatása valamilyen szintig mindenképpen „ki lesz szervezve”, ami mind az állami jogalkotókat, mind az olyan jogtudósokat is nyugtalanítja, mint a könyv szerzője, vagy épp e cikk szerzője. Ebben a belső a felek magánszerződésén alapuló szabályrendszerében és eljárásában nem érvényesülnek a hagyományos jogelvek, és ezért sokszor jóval szigorúbb, sokszor pedig megengedőbb eredményekre juthat, mint a jogi szabályozás és eljárás.

Egyértelműnek tűnik, hogy a Koltaynak a legnagyobb problémája a harmadik jelenséggel van: egy több mint húsz oldalas részben veszi végig (231–254. o.) a magánszabályozás veszélyeit, és ennek nemcsak elvi problémái vannak, hanem pl. a Facebook törlési és fiók-felfüggesztési gyakorlatával kapcsolatos tartalmaik is. Ezek közül néhány valóban egészen abszurd: az, hogy női mellett nem lehet mutatni, de abortált magzatokat igen, valóban nemcsak ijesztő, hanem valamilyen szempontból végtelenül szomorú is.

Koltay itt ugyan nem ajánl megoldást, azon kívül, hogy több helyen, visszatérően utal rá, hogy talán az lenne a helyes, ha a platformokat médiacégeknek tekintenénk, hiszen szerkesztést végeznek. Ugyanakkor differenciáltan és okosan mutatja be azokat az álláspontokat is, amelyek szerint itt inkább egy valamiféle köztes esetről van szó (pl. Foster álláspontját a 249. oldalon). A médiacéggé minősítés nem elsősorban azért tűnik a legkevésbé rossz megoldásnak, mert a Facebook posztokat-, és fiókokat törölhet, hanem a hírfolyam (illetve a Youtube esetében a keresőmotor, és főképp a keresésre dinamikusan ajánlásokat megjelenítő) szerkesztő algoritmus miatt.

Mindezek fényében kap új értelmet Mark Zuckerberg friss nyilatkozata.¹² Eszerint lényegében nem a megszólalás tárgya, vagy annak formája, hanem annak alanya lesz a szűrés fő szempontja: a gonosz nemzetállamokat vissza kell tartani a beavatkozástól, és sem magánszemélyekről, sem magáncégekről, sem politikusokról nem beszél úgy, mint potenciális gonosz befolyásolókról, sőt, a Facebook tény-ellenőrzésének lehetőségére azt válaszolja, hogy a cége nem fogja cenzurázni a politikusokat.¹³ A Facebook tehát, bár bizonyos szempontból elfogadja a szólásszabadság narratívát („nem cenzurázunk politikusokat”), más szempontból viszont nagyon is kilép belőle, hiszen a megszólalók szempontjából és nem a megszólalások fajtái szerint differenciál (a „nemzetállamok” nem befolyásolhatják a választásokat, még közéleti beszéddel sem.)

Különös ellentmondás feszül a könyv egészének üzenete, valamint a könyv hetedik fejezete között. Míg a könyv addigi részei, ahogy azt több helyen jeleztem azt a képet sugallják, hogy a szerző a mediaszabályozáshoz szeretné közelíteni a platformok szabályozását, a hetedik fejezetben, amely „*A kapuőrök szabályozásának jövője*” címet viseli ez a kép sokkal árnyaltabbá válik. Koltay annyiban kitar a platformokat leginkább a médiához hasonlító álláspontja mellett, hogy ez a fejezet a mediaszabályozás három – egyébként egymásnak is gyakran ellentmondó – elvét igyekszik különböző szabályozási modelleken számon kérni. A három elv: a cenzúra tilalmának, a káros tartalmaktól való megóvásnak és a vélemények sokszínűségének elve. Leszögezi, hogy nemcsak az elveket, de bizonyos konkrét szabályozási megoldásokat is át lehetne venni a mediaszabályozásból: „nem teljesen elképzelhetetlen, hogy mediaszabályozás eszköztárának egyes elemei megjelenjenek a kapuőrök szabályozásában is.” (283. o.) Így például a tartalmak sokszínűségét támogató eszközök, pl., hogy a hírfolyamokban diverz, ne csak egy témához kapcsolódó, hanem

¹² Lásd pl. „Extended interview: Mark Zuckerberg on election interference, changes at Facebook” *NBC News*, 2019. október 22., https://www.nbcnews.com/nightly-news/video/extended-interview-mark-zuckerberg-on-election-interference-changes-at-facebook-71785541998?fbclid=IwAR-2I98f_ERCG4v7IFko_rxb653S0qZKTkYkwiqJ5eAA5dANV-5LIJOMWunE. Ebben az interjúban Mark Zuckerberg (4:30-nál) beszél arról, hogy az amerikai állampolgárok *bármilyen* véleménye jobban elfogadható, mint egy nemzetállam („nation state”) által kreált hamis felhasználói fiókok halmozából („cluster of fake accounts”) jövő vélemények.

¹³ „Nem hiszem, hogy az emberek olyan világban akarnak élni, ahol csak olyan dolgokat lehet mondani, amit a techcégek száz százalékban igaznak ítélnék. Úgy gondolom, hogy egy demokratikus eljárás során nem helyes, hogy egy magáncég cenzurázza a politikusokat vagy a sajtót.” („*I don't think that people wanna live in a world, where you can only say things that tech companies judge to be a hundred percent true. I think in a democratic process it is not right for a private company to censor politicians, or the news*”)

pl. közéleti tartalmak is megjelenjenek. A jelenlegi szabályozás, az új AVMS irányelvvel¹⁴ a második elv vonatkozásában meg is tette az első nagyon komoly lépést ebbe az irányba. Ugyanakkor itt Koltay azt is aláhúzza, hogy a szabályozás nem csak médiajogi eszközökkel kell, hogy operáljon. Jelenleg pl. a második elvet legfőképpen az elektronikus kereskedelmi irányelvben szabályozott értesítési-eltávolítási eljárás szabályozza. Ugyanígy igaz, hogy a platformok és a felhasználók között kötött szerződésekkel jelenleg a versenyjog foglalkozik és ad eszközöket, a felhasználó adatainak kezelésére pedig az adatvédelem szabályai vonatkoznak. Végül van egy olyan szabályozási modell, amelynek a gyakorlatban nincsenek kipróbált mintái, csak úgy fest, hogy a bírói gyakorlat „méhében”, mint egy teljesen újszerű megközelítés érlelődik: ez a közfórumok jogának alkalmazása, az a megoldás, hogy a platformokat teljesen újszerűen a fizikai térben létező közfórumokhoz hasonló, csak épp a virtuális térben tevékenykedő közfórumoknak tekintsük, és a szólást is hasonlóan szabályozzuk rajtuk, ahogy a közfórumokon tennénk. Ez – ahogy Koltay ezt egyébként meg is jegyzi – teljességgel ellentmond a médiaszabályozási koncepciónak.

Koltay mindezt megelőlegezve, de talán nem teljesen következetesen alkalmazva alapvetően négy modellt vázol fel, amelyek a jövő szabályozásának körvonalai lehetnek: az amerikai modell átvételét, a gyenge állami szabályozási modellt, az erős állami szabályozási modellt, és a magánszabályozás általános tilalmának modelljét, amely lényegében a közfórum-modellnek felel meg. Ami a reménytelenül bonyolult az egész kérdésben – és ezt Koltay is jelzi –, hogy nem létezik olyan modell, amely képes lenne a médiaszabályozás három elvét maradéktalanul megvalósítani. Az a modell, amelyik a cenzúrát küszöböli ki, egyben a károk lehetőségét is megnöveli, és a sokszínűségnek is kedvez, és minél kisebbre akarjuk a károkozás lehetőségét csökkenteni, és a sokszínűséget növelni, annál nagyobb lesz a cenzúra – a magán- és állami cenzúra – esélye.

Egy ilyen recenzió nem alkalmas arra, hogy a saját véleményemet teljes egészében kifejtsem, de néhány záró megjegyzést szeretnék még tenni.

Először is, ahogy ebben a recenzióban több helyen felvetettem, bár a szólásszabadság központú megközelítése a témának abszolút legitim, de bizonyosan nem ad választ egy sor kérdésre, és kezel minden kockázatot. A platformok olyan újszerű, eddig nem ismert jelenségek, amelyek egyáltalán nemcsak szólásszabadsággal kapcsolatos problémákat okoznak, és nemcsak a médiaszabályozás három elve, hanem ezek, a platform másféle karakteréből fakadó szabályozási célok is komoly ellentmondásba kerülhetnek egymással. Ha egy monopólium-ellenes versenyjogászt, egy fogyasztóvédőt, egy adatvédelmi jogászt, egy médiajogászt és egy szólásszabadság-szakértőt alkotmányjogászt leültetnénk együtt egy terembe, bizonyosan lenne két-három olyan pont, amelyben homlokegyenest más mondanának.

Ráadásul úgy tűnik, hogy bizonyos időszakokban egyes megközelítésmódok felérősödnek, elhalványítva más megközelítésmódokat. Így pl. *A Cambridge-analytica*

¹⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1808 irányelve (2018. november 14.) a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 2010/13/EU irányelvnek (Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv) a változó piaci körülményekre tekintettel való módosításáról.

ügyet nagyon sokan adatvédelmi incidensként definiálják, és nem szólásszabadság-kérdésnek. Ha a szólásszabadság-központú megközelítést választjuk, ahogy fentebb jeleztem akkor sem feltétlenül kell a platform = médiacég narratívát természetesnek vennünk: ugyanígy működhet például a “közfórum” megközelítés is. Ez nem jelenti azt, hogy számon szeretnék kérni egy alapvetően alkotmányjogi tárgyú munkán más jogági megközelítéseket, inkább csak annyit, hogy olykor az az érzésem volt, hogy a szerző az alkotmányjog eszközeivel szeretne olyan problémákat is megoldani, amelyeket nem ezzel az eszközzel lehet a leghatékonyabban kezelni.

A második megjegyzésem, hogy Koltay egy kalap alá veszi a különböző platformokat, pedig legalábbis a keresőmotorok és a közösségi média egészen biztosan radikálisan különböznek céljukat, eszközeiket, felhasználói szolgáltatásaikat, a gyűjtött adatok terjedelmét és módját, a felhasználók pszichéjének uralását, a függőségek kialakulását és egyéb kérdéseket illetően. Így például, nyilvánvaló, hogy teljesen mást jelent a buborék, az álhír, vagy a cenzúra egy keresőmotor és egy közösségi média platform kapcsán. És akkor még arról nem beszéltünk, hogy a Facebook jóval aktívabban szerkeszt, mint mondjuk a Twitter, bár a közösségi médiafelületek közt talán nincsen akkora különbség, hogy ez gyökeresen más megközelítést indokolna.

A harmadik megjegyzésem pedig már kivezet a jog birodalmából. Manapság mindenki a nagy platformok megrendszabályozásáról beszél, pedig szerintem az igazi cél az kellene legyen, hogy végre legyenek nagy és erős európai platformok. A platformok világa ugyanúgy ki van téve a versenynek, mint bármilyen más gazdasági tevékenység, és ebben a versenyben egyelőre Európa vesztesre áll. A 10 legnagyobb technológiai cég között egyetlen európai van (más felfogás szerint nincs is), és a szigorú szabályozások az induló európai cégeket is súlytani fogják. Nem mondom, hogy dobjuk a lovak közé a gyeplőt azért, hogy Európa fejlődhessen, de ezt a szempontot mindig szem előtt kell tartanunk.

Végül a negyedik hozzáfűzni valóm az, hogy bármilyen jogi megoldást választunk végső soron majd ezt az algoritmusokban is tükröztetni kell: beléjük kell programozni, és le kell ellenőrizni (tesztelni), hogy valóban a jog betűjének és szellemének megfelelően működnek-e. Ez majdnem ugyanakkora, ha nem nagyobb kihívása lesz a közeljövőnek, mint megtalálni a helyes szabályozást.

Zódi Zsolt

* Tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszerzői Egyetem Információs Társadalom Kutatóintézet. 1083 Budapest, Ludovika tér 2. E-mail: zodi.zsolt@uni-nke.hu.

A SZERKESZTŐSÉGBE ÉRKEZETT KÖNYVEK

Az Állam- és Jogtudomány szerkesztősége örömmel fogadja a szerkesztőséghez eljuttatott recenziós példányokat. A beérkezés nem jelenti automatikusan recenzió közlését, de a szerkesztőség mindent megtesz, hogy a köteteket eljuttassa a megfelelő recenzensekhez. Örömmel várjuk recenzensek jelentkezését is. Határozott vállalás esetén a kért kötetet eljuttatjuk a leendő szerzőhöz. Amennyiben a kötetekkel és recenziókkal kapcsolatban bármilyen kérdése lenne, azt az ajtrec@tk.mta.hu címen jelezheti.

BARTÓKI-GÖNCZY Balázs: *Az online közvetítő szolgáltatók mint az információhoz való hozzáférés új kapuőrei* (Budapest: Pázmány Press 2019) 264 oldal

ERDŐDY János: *In rerum natura esse videtur. Egy klasszikus római jogi toposz margójára* (Budapest: Pázmány Press 2019) 179 oldal

Alexandra MERCESCU (szerk.): *Constitutional Identities in Central and Eastern Europe* (Frankfurt et al.: Peter Lang 2020) 234 oldal

MÉSZÁROS Gábor: *Alkotmányosság válságban?* (Budapest: Menedzser Praxis 2019) 358 oldal

ZAKARIÁS Kinga: *Az emberi méltósághoz való alapjog. Összehasonlító jogi elemzés a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlat tükrében* (Budapest: Pázmány Press 2019) 388 oldal

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruházza a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokozatot, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív (40.000 leütés), maximum két szerzői ív (80.000 leütés), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10.000 leütés), maximum egy szerzői ív (40.000 leütés). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 leütés terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az eredményekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékelik a művet és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.mta.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (például „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (például szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajttan@tk.mta.hu, a recenziókat pedig az ajtrec@tk.mta.hu e-mail címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az *Állam- és Jogtudomány* betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a XX. század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner Nyomda a tizes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „Ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papíros síkján.” (KNER Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 950 Ft

Évi előfizetési díj: 3800 Ft